

68 sidor

Tema: Skogens träd

Nr 3/4 2022

DUBBEL-
NUMMER!

BYGD OCH NATUR

!

Nymålat

Så fick
Sverige färg

Slingrigt!

Smaksensationellt
nejonögonfiske
i Älvkarleby

PETER JOHANSSON

Konst som
ifrågasätter
svensk självbild

KRIGSDAGBOK

Föreningen
Svenskbybornas
arbete för krigsdrabbade
Gammalsvenskby
i Ukraina

TRÄIGT MATHANTVERK

Smakexperiment
på Högtorp gård

Ge nytt liv till dina släktingar

med Släkthistoriskt Forum, släktforskarförbundets anrika magasin

Helårs-
prenumeration

299 kr

Börja prenumerera:
rotter.se/prenumerationer

Vill du få inspiration och tips på hur du löser släktforskningens små och stora mysterier? Då ska du prenumerera på Släkthistoriskt Forum.

Sedan 1982 har det anrika magasinet hållit inbitna släktforskare med de senaste nyheterna i släktforskarvärlden.

Provläs gratis:
rotter.se/prenumerationer

Tidningen ges ut av Sveriges Släktforskarförbund och utkommer med fem välfyllda nummer om året.

Redaktör

Jenny Damberg

E-post

redaktor@hembygdsforbundet.se

Grafisk form och layout

Agnes Florin

Ansvarig utgivare

Jan Nordwall

Omslagsbild

Annika Goldhammer

Bygd och Natur kommer ut fyra gånger per år. Fem styrelseledamöter i de föreningar som betalar medlemsavgift till regionala hembygdsförbund får kostnadsfritt tidningen hemskickad. Övriga föreningsmedlemmar kan prenumerera för 195 kr/år. För ickemedlemmar kostar Bygd och Natur 295 kr/år.

Kontakt

Sveriges hembygdsförbund
Sabbatsbergsvägen 6
113 61 Stockholm

Prenumerera

prenumeration@hembygdsforbundet.se
www.hembygd.se/prenumeration

Annonsera

Kontakta oss på 08-34 55 11,
annonsering@hembygdsforbundet.se

Allt material i Bygd och Natur kan lagras, publiceras och tillhandahållas i digitala medier och arkivdatabaser samt återpubliceras i tryckt form. Redaktionen ansvarar inte för ej beställt material.

Sveriges hembygdsförbund, SHF, är en demokratisk folkrörelse och riksorganisation för cirka 400 000 medlemmar i 2060 lokala föreningar och 26 regionala hembygdsförbund.

Förbundsordförande

Anna-Karin Andersson

Generalsekreterare

Jan Nordwall

Tryck

Trydells, Laholm

Papper omslag

Multi offset, 170 g

Papper inlaga

Multi offset, 120 g

ISSN 0345-7982

www.hembygd.se

www.bygdband.se

Hej!

Välkommen till höstens mastiga dubbelnummer av Bygd och Natur. Med tanke på det extra utrymmet har vi valt ett omfångskrävande tema: Skogens träd och allt de ger oss. Dels i sig, dels i form av trä och träprodukter. Vår kulturmiljöstrateg Helena Rosenberg lyfter skogens sociala värden, de som handlar om hur vi tar del av skogen. Självplockar jag gärna svamp så här års.

Någon som plockar betydligt mer är Lena Engelmark Embertsén, kulinarisk skogsbrukare på Högtorp gård i Sörmland. Hon använder begreppet *skaffa*, jämför med *skafferi*, för det hon hämtar hem från sin ekologiskt certifierade skogsmark. Granbarrssylt, inkokta tallkottar och tjärsirap är några av de populära produkter hon framställer.

Tjära kokas också i reporter Fredrik Lobergs artikel om

Jenny Damberg

kvalitetsvirke. Tjärtillverkning kom också på tal i mitt eget samtal med Tom Granath, som förestår en utbildning i kulturmåleri i Mariestad. Han är aktiv i Tjärnätverket och berättade att en norsk doktorand en gång öppnat en "liten liten flaska tjära" på kontoret. "Doften låg kvar en vecka."

Det är, som han konstaterade, något helt annat än den industritjära som dominerar marknaden i dag och det är en skillnad med bäring även på produkternas kvalitet och hållbarhet.

Tema: Skogens träd

Nr 3/4 2022

- 10** **Porträtt**
Peter Johansson har i 40 år gjort konst som bearbetar den svenska självbilden.
- 17** **Tema: Skogens träd**
Tjärnätverket arbetar för att stärka produktionen av svensk kvalitetstjära.
- 34** **Tema: Skogens träd**
Mathantverkaren Lena Engelmark Embertsén är på efter mesta möjliga träsmak.
- 42** **Reportage**
Föreningen Svenskbyborna arbetar intensivt för vänner och släkt i krigsdrabbade Gammalsvenskby, Ukraina.
- 50** **Intervju**
Samantha Ohlanders turnerar med den musikaliska föreställningen Landsbygdsupproret.
- 54** **Reportage**
Följ med när Älvkarleby hembygdsförening bär upp det immateriella kulturarvet nejonögsfiske.
- 60** **Så gjorde vi**
För Österängens konsthall i Jönköping är odling en konstform som bidrar till gemenskap på platsen.

10

IDA SÅL

34

JENNY DAMBERG

42

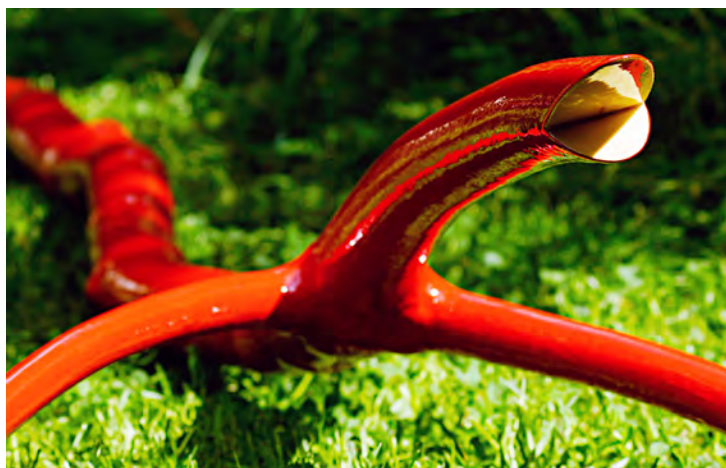
SOFIA HOAS

Föremålet

Lönnkrypare

KONSTVERK AV Olle Magnusson, som skapar skulpturer i självvuxet trä. Hans trädandar antar många olika skepnader.

Sommaren 2022 deltog Olle Magnusson i en skulpturutställning på Alvaret, Öland, och han har även gjort en konstnärlig gestaltning på tunnelbanestationen Hjulsta i Stockholm. Olle Magnusson är också grundare och föreståndare för Hagalunds Tvätterimuseum i Vårby och ordförande i Vårby-Fittja hembygdsförening, som bland annat driver museet.

OLLE MAGNUSSON

En folkdräkt för alla

Bäckadräkten är en folkdräkt för alla, kvinnor, män och ickebinära, skapad av konstnären Ida Björs och artisten Fredy Clue, som nu tar unisexdräkten på turné.

Hej, Fredy Clue! Vad är Bäckadräkten?

– Bäckadräkten är ett folkdräktsprojekt där vi vävt samman de manliga och kvinnliga idealen och normerna i den svenska folkdräktstraditionen och skapat en unisexdräkt. Vi ville öppna upp för det ickebinära i vår binära kultur och visa på den positiva kraft och frihet som finns i att göra det.

Dräkten har visats på Textilmuseet i Borås. Vad är nästa steg?

– Vi vill göra projektet tillgängligt genom att göra ett symönster som kan anpassas till olika kroppar samt kurser för att sy sin egen dräkt. Jag ska också föreläsa om dräkten och tankarna bakom den. Jag vill ut och möta människor och diskutera stil och identitet bortom det binära.

Vilken plats hör Bäckadräkten till?

– Estetiskt har vi hämtat mycket inspiration från Ida Björs hälsingebakgrund och min västkustbakgrund. Men den hör framför allt till den queera gemenskapen, en respektfull plats för hela människan.

Hur är dräkten att bära?

– Dansant och full av spelglädje. Jag känner mig stark och upplyft i den.

Vad har du för tidigare relation till folkdräkter?

– Jag kom in i folkkulturen lite på sniskan, via musikskolan och folkhögskoleutbildningar i

ELISABETH JUBELIN

musik. Jag är alltså musiker i grunden, och på stämmor har jag ju stött på dräkterna. Bäckadräkten är resultatet av att jag ville få plats med min egen ickebinära identitet i det sammanhanget.

Vilka är dina favoritdetaljer i dräkten?

– Smycket i halslåset. Det är klassiskt format som en krona med löv men det har också transsymbolen ingraverat. Det klirrar så himla vackert, jag älskar det ljudet.

För Fredy Clues konserter och föreläsningar, se fredyclue.com

Gunlög studerar småländska, så hon gör

Språkprofessorn Gunlög Josefsson, bördig från Värnamotrakten men verksam vid Lunds universitet, kartlägger småländskans så-påhäng.

Med hjälp av hembygdsföreningar i södra Sverige har Gunlög Josefsson, professor i svenska vid Lunds universitet, kunnat avgränsa dialektuttrycket till stora delar av Småland (med undantag för den norra och i synnerhet den nordöstra delen av landskapet), södra delen av Halland och en ytterst liten skärva i östra delen av Västergötland.

–Många skriver att det är något som håller på att dö ut, men i de inre delarna av Småland används det fortfarande, säger Gunlög Josefsson.

Efter att ha kartlagt utbredningen fokuserar hon nu på vad så-påhänget förmedlar. "Erik säljer honung, så han gör", öppnar inte för några som helst tvivel kring vad Erik tar sig för.

–Att hänga på "så han gör" understryker det man har sagt. Men det är inte jättestarkt. Man slår inte näven i bordet. "Erik säljer honung, så det så" är betydligt starkare.

–Utfyllnader av den här typen finns alltid i talspråk, småord som inte handlar så mycket om innehållet som om hur vi säger saker. De sägs ibland vara onödiga, men det är de inte. Vi behöver dem för att föra ett samtal.

Gunlög Josefsson är tillsammans med Carl-Erik Lundblad även författare till en nyutkommen bok om småländska. I *Småländska: orden och grammatiken* finns såväl en småländsk ordbok och grammatik som ljudlära och exempel på småländska i film och litteratur.

Själv flyttade hon till Lund 1977, men ser sig så här 45 år senare alltjämt som smålänning.

–Jag pratar en utsuddad småländska. Men när jag är tillsammans med andra smålänningar skruvar jag omedvetet upp min dialekt.

6,3 miljoner

museibesök har rapporterats för i sommar.

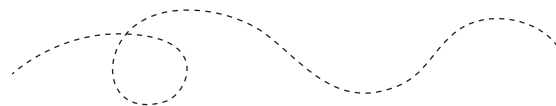
9/10 besökare var tillbaka på landets museer under sommaren, jämfört med före pandemin.

100%

av besökarna på museer utanför storstadsområdena var tillbaka.

Källa: Sveriges museer

VILL SE ETT STIGANDE VÄRDE FÖR STIGEN

I den engelskspråkiga antologin *Pathways: Exploring the Roots of a Movement Heritage* samlar tre svenska forskare texter som beskriver stigar ur olika perspektiv. Skribenter från bland annat Indien, Israel och England skriver utifrån stigen i relation till historia, berättande och kulturarv.

–Se–men inte röra, är ofta det som gäller på museer som skildrar historia eller kulturarv. Men med stigar är det tvärtom. Så länge vi trampar på lämningen så kommer den att finnas kvar, rörelsen blir en del av ett levande kulturarv, säger Daniel Svensson, historiker vid Malmö universitet.

–Det nya i antologin är kulturarvsdelen. Vi har ett stort materiellt kulturarv, men stigarna är förbisedda. Likaväl som ett gammalt hus i Göteborg är ett viktigt kulturarv för många, så kan 8-kilometersspåret i Skatås vara ett kulturarv för dem som springer där. Rörelsen blir i sig ett kulturarv, säger Sverker Sörlin, idéhistoriker vid Kungliga tekniska högskolan.

Tidstrogen återuppbyggnad i skånska Perstorp, ett nytt minnesmärke över en småländsk tragedi och 2,5 ton lera på väggarna i Gillberga, Värmland. Det är några aktuella förändringar hos landets hembygdsföreningar.

Har du tips från din förening?
Mejla gärna
redaktor@hembygdsforbundet.se

GILLBERGA HEMBYGDSFÖRENING

HAVDHEMS HEMBYGDSFÖRENING

HÖGSBY SOCKENS HEMBYGDSFÖRENING

1 Restaurerad hembygdsgård
"Åskådaren ska ju inte bli lurad och tro att den ser något från 1700-talet när det är gjort 2021", sa byggaren Torbjörn Einarsson till P4 Kristianstad apropå återuppbyggnaden av Perstorps eldhärjade hembygdsgård. Men traditionella tekniker och material har varit centralt i projektet.

2 Minnesmärke uppsatt i Torehult
170 år efter det att en kvinna i Torehult dödade sina tre små barn genom att dränka dem i sjudande vatten satte Högsby sockens hembygdsförening i september upp ett kors med en liten plakett på platsen för att hedra minnet av barnen.

3 Förbryllande möbelstöld
Ett mycket stort, gediget träbord och tillhörande bänkar försvann under sommaren från Bruksmuseet i Åkers styckebruk. Möblerna tillhör Strängnäs kommun men förvaltades av Åkers hembygdsförening.

4 Fortsatt arrende av Rörby gård
Den ideella föreningen Bevara Rörby Gård på Lovö startades härom året för att köpa hembygdsgården när Ekerö kommun presenterade sina planer på försäljning. Nu har dock hembygdsföreningens hyreskontrakt förlängts för att gälla hela 2023.

5 2,5 ton lera i Gillberga
Gillberga hembygdsförening i Värmland har renoverat flera byggnader under året. Däribland hembygdsgårdens bostad där tegel bytts ut och fasaden åtgärdats och tjärats. Dessutom har innerväggarna fräschats upp med ny lerklining. 2,5 ton lera gick åt.

6 Smedja återöppnad efter 50 år
Sedan 150 år tillbaka har Långaveka smedja stått strax utanför Glommen i Halland. Sedan 1972 har byggnaden varit tom. Nu har den öppnats igen av Morup-Stafsinge hembygdsförening som hoppas kunna restaurera den och få i gång verksamhet igen.

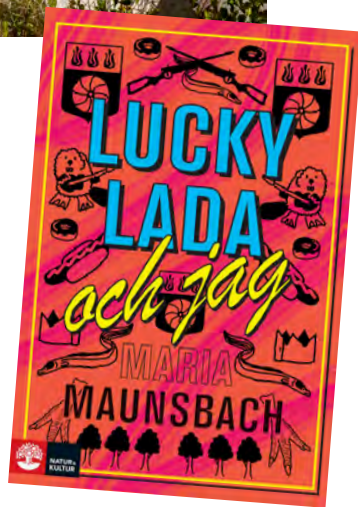
7 Stängning hotar i Burträsk
Sex personer kämpar för att hålla Burträsk hembygdsförening levande. Fler behöver de bli för att verksamheten på området ska kunna fortgå, säger föreningens ordförande Camilla Burman till Norran.

8 Amfiteater renoverad
Lagerlingen byggdes av tyska krigsfångar utanför Havdhem 1945. Här uppfördes bland annat grunderna till ett fredsmonument, en fotbollsplan som i miniatyr efterliknar Olympiastadion i Berlin och en amfiteater, som sommaren 2022 åter blev spelplats för musik och teater.

Hon är årets landsbygdsförfattare

Maria Maunsbach mottar Studieförbundet Vuxenskolas Författarpris 2022. Maria Maunsbachs roman *Lucky Lada och jag* är en insiktsfull, skabrös och mycket underhållande uppväxtskildring från Höör, skriven delvis i dialog med Fritiof Nilsson Piratens författarskap. Priset delas årligen ut för att uppmärksamma en person som speglar nutidens landsbygd i sitt författarskap och är i början av sin karriär.

3 tips

Flera medier

Oknytt är ett månghövdad projekt i regi av fotografen Lars Wahlström, modellmakaren Eva Boström och skribenten Sara Boström som sedan 2015 producerar illustrationer, fotografier, föreläsningar och utställningar där nordisk folktro presenteras i full sagoeffekt. Ett senare tillskott är den välproducerade podden När man talar om trollen som görs tillsammans med Tommy Kuusela. Avsnitt 6, om gårdstomten, gästades av den sedermera bortgångna folklivsforskaren Ebbe Schön. Se oknytt.com

Bok

Historikern och arkivarien Claes Westling (som tidigare gett ut flera böcker om släktforskning) är hösten 2022 aktuell med handboken *Våra historiska arkiv*. Målgruppen är en historieforskningsintresserad allmänhet, inklusive släkt- och hembygdsforskare. Även om mycket har digitaliserats finns en stor del av våra arkiv endast i form av pergament och papper – i Westlings mening en slumrande skatt.

Podcast

I de tio avsnitten av podcasten Ekot av Utvandrarerna möter journalisten och skådespelaren Amanda Heijbel kulturpersonligheter med en aktiv relation till Vilhelm Mobergs *Utvandrarerna*-svit. Filmskaparen Jan Troell, musikalartisten Åsa Bergh och skådespelaren Lisa Carlehed finns bland gästerna och diskuterar frågor som hur böckerna har påverkat vår förståelse för den faktiska emigrationsvågen till Amerika och vad det är som gör att en 70 år gammal bokserie ännu resonerar i vår tid?

25 340

kronor gav Skånes
hembygdsförbunds UNHCR-
insamling till Ukraina, där flera
föreningar bidrog.

”

Är det riktigt tråkiga
rättningar kan jag
bulla upp mig i soffan
och ha CNN på i bak-
grunden. Då sitter man
och skriver om något
medeltida helgon
samtidigt som
världsnyheterna brusar
i bakgrunden.

Idéhistorikern och tidigare Bygd och Natur-krönikören
Maja Hagerman intervjuas om sin skrivprocess
i tidskriften Författaren. Hagerman är aktuell med
essäboken *Minnesbrunnen. Om helgon, skullmätare
och hotet mot demokratin.*

”Det vi fått chansen
att hjälpa människor
med är verkligen
livsförändrande.”

DNA-experten Peter
Sjölund till nättidningen
Svensk Historia. Sjölund
är en av sju experter
i SVT:s nya släkt-
forskarserie *Genjägarna*.
Premiär 13 november.

"FALUKORVEN ÄR EN SYMBOL FÖR SÅ MYCKET"

Korv, kurbits och dalahästar. Uppvuxen i Sälen har konstnären Peter Johansson i 40 år skapat verk som ifrågasätter Sverigebilden – en nationell idé starkt präglad av just hans hemtrakter i Dalarna.

TEXT: IDA SÄLL

I TYSTBERGA I Nyköpings kommun finns en nästan proppfull lada. Här förvarar Peter Johansson drivor av skrymmande konst: ett bibliotek av PVC-rör, en buss med snickarglädje, en labyrint, en modifierad Saab. Med mera.

– Jag säljer ju inte så mycket, och allt jag inte säljer hamnar där.

Efter en utställning på Amos Rex i Helsingfors i somras befann sig Peter Johansson uppe på loftet i samma lada tillsammans med tre män från en flyttfirma. Tillsammans bar de på en tung skulptur.

– Plötsligt kände jag hur golvet försvann under mig.

Det gamla trägolvet hade gett vika. Men konstnären hade fastnat med foten mellan två plankor och blev hängande i hålet, dinglande som en metmask på sex meters höjd.

Förmodligen undkom Peter Johansson döden med en hårsman. Nu är det en månad sedan och den brutna foten är förpackad i en svart strumpa och stödpjäxa i plast i samma färg.

– Elegant dansk design, ler Peter Johansson, som sedan fem år tillbaka bor i Köpenhamn. Vi möts i Malmö och äter lunch.

Men de allra flesta skulle nog placera hans konstnärskap ungefär 70 mil härifrån. Dalarna är ett återkommande tema i det mesta han gjort. Varför då?

– Mycket av det som rent visuellt räknas som bilden av Sverige kommer just från Dalarna.

Det är som en perfekt redskapsbod för att prata om många olika saker som jag tycker är viktiga! Men från början handlade det om att jag ville se vad det är jag kommer ur.

Namn: Peter Johansson

Ålder: 58 år

Bor: I Köpenhamn. "Vi bor två personer i en väldigt liten lägenhet två minuter från Hovedbanegården."

Bakgrund: Konstnär

Aktuell med: Med *Figurina Medicina*, en offentlig utsmyckning för Universitetssjukhuset Örebro som nyss invigts. I april 2023 startar utställningsturnén *Souvenirer* på Galleri Hammarén i Göteborg, och fortsätter därefter till Degeberga, Stockholm, Malmö och Borlänge. Sommaren 2023 öppnas även en stor utställning i samarbete med Tomelilla konsthall och Hasse & Tage-museet i samma stad: "Jag bygger bland annat ett hus med gluggar där man kan kika in på mina tolkningar av *Picassos äventyr*. Det är ett jättestor projekt som jag hoppas många vill komma och besöka."

Föreningar: Amnesty och Svenska freds- och skiljedomsföreningen. Konstnärernas Riksorganisation, och dess danska motsvarighet.

IDA SALL

Självporträtt, 2000.

Peter Johansson föddes i Sälen 1964. Pappan var utbildad kyrkomålare, men försörjde sig främst på att måla sportstugor. 70-talet var skidortens första guldålder.

Peter Johansson minns det som ett slutet plats.

– Det fanns mycket protektionism, ett försvar för deras kultur – eller vår kultur, eftersom jag är därifrån. Till exempel kurbits. Man vill försvara det från intrång och förändring, men det finns ofta en brist på kunskap för det man försvarar.

Hur då?

– Det finns de som blir förvånade och förbannade när de kommer till Norge och upptäcker att det finns kurbits även där. Det kallas rosenmåleri där men ser likadant ut. Liknande mönster finns i Kina! Det är märkligt att fler inte vet det.

Rädslan för det som stack ut visade sig även socialt, minns han.

– Hela byn, både barn och vuxna, var emot det som de ansåg var fel. Alla som på något sätt hade en udda läggning, politiskt eller sexuellt, försvann därifrån snabbt.

– Jag har ett par kompisar, en kurdisk familj i Stockholm som jag bodde granne med förr. Vi pratade om det här och de berättade att klan-samhället har just samma funktion.

Han lämnade hemorten som 19-åring.

– Jag tänkte inte på det som befrielse då, men det var nog väldigt bra. Men jag åker tillbaka och föreläser eller deltar i seminarier och scensamtal ibland. När man vill att det ska ta fart i debatter brukar man ringa mig.

"Galleribesökarna kommer att vara tvungna att gå i sidled och klämma sig in i lokalen, tätt intill korven."

Peter Johansson återgår till sin lunch, en bakad grissida med rödkålssallad.

Är det viktigt för dig med reaktioner på det du gör?

–Ja, det vore jättetråkigt annars. Jag gillar att vara i centrum. Men bara om det gäller konsten, inte privat. Det är det som är så bra med Danmark – inte en jäkel vet vem jag är där.

Vid ett tillfälle har Peter Johansson blivit nedslagen på öppen gata och sedan många år passerar hans postgång alltid en poliskontakt. En gång kapades Peter Johansson Facebook-konto, och varje ord han skrivit genom alla år ersattes med "PORNO". ("Det liknade nästan konst i sig!")

–Jag har aldrig blivit rädd när jag blivit hotad. Bara arg. Och så har jag genast velat jobba ännu mer.

Ett återkommande objekt i arbetet under de senaste decennierna är falukorven, bekant från hemorten. Ofta är den komisk, ibland skrämmande. Men den är alltid igenkännbar: krökt och högblank, i regel röd. Jag undrar om Peter Johansson noterade korvens roll i den svenska valrörelsen. Han lyser upp.

–Det var så perfekt! Det var som om jag hittat på det själv, på något sätt.

Vad är det som intresserar dig med falukorven?

–Det finns ju forskning på vad som är bra färger som säljer – rött och guld är bäst. Korven har både den röda färgen och en form som är perfekt – ett mjukt och snällt leende. Jag noterade också att Ebba Busch höll korven på ett sätt, just så att formen, leendet, blev tydligt.

Nu hamnar Peter Johansson i ett resonemang om falukorvens historia och utveckling, regelverk och köttprocent. Det anrika charkuteriet Melkers i Falun, som en gång i tiden gjorde korven populär, gick i konkurs för ett år sedan.

–Men fortsatt äter väldigt, väldigt många människor den här korven en dag i veckan, och skolorna serverar den. Det är en symbol för så mycket. Det är jättespännande!

PETER JOHANSSON PLOCKAR fram mobilen och visar sin senaste korv. Den är enorm och av komposit, mestadels majsstärkelse, och ska sitta fäst i väggen vid entrén till en kommande utställning. Galleribesökarna kommer vara tvungna att gå i sidled och klämma sig in i lokalen, tätt intill korven.

TORO LUND

PETER JOHANSSONS HEMBYGDER

"Jag är skriven i Sunne. Men i stämningen som är före, under och efter rockkonserter känner jag mig riktigt hemma. Ugglarps kvarn i Halland där min fru Mikaela tillbringar somrarna, känns också litegrann som min hembygd nu. Och Köpenhamn. Men det kan bli något annat i framtiden. Jag är inte nostalgisk, jag tycker om att se framåt."

←
Detalj från skulpturgruppen *Guten Heute Alle Leute. Es ist Unser im der Luft. Bald kommen die Löwen und die Bären*, 2002.

Ping Pong, 2021. Permanent utsmyckning för Bordtennis-arenan i Kungsängen.

MATTI ÖSTLING

Parasiten, 2022. Privat permanent utsmyckning på Sofiero gård, Helsingborg.

MATTI ÖSTLING

Sågade och förpackade dalahästar ur serien *How to Cook a Souvenir*, 1990–1992.

TORBJÖRN

– Jag gillar att ha flera nivåer i min konst. Jag vill att de initierade ska få sitt, men jag vill att folk som aldrig kollar på konst också ska ha en ingång.

Förutom skulptur rör han sig mellan fotografi och film, installation, textil, grafik och utsmyckningar. Genom den offentliga konsten har han möjlighet att nå just alla möjliga, de som råkar passera.

– Det ger en fantastisk möjlighet att prata om ämnen som demokrati till exempel, genom konst.

Inte sällan formar den platsspecifika konsten miljön den verkar i. I taket i Tumba centrum söder om Stockholm hänger en makramékrona som leker med formerna av en ljuskrona och en blomampel. Verket är knutet i lin av textilkonstnär Ritha Bjarnehall, på beställning av Peter Johansson.

– I centrumet är det en fruktansvärd ljudnivå överallt – utom just där. Skulpturen tar ljudet. Oavsett om man gillar konst eller inte hjälper den till.

Att den offentliga konsten fortsätter finnas är mycket tack vare en procentregeln, påpekar han. Det vill säga att man vid ett nybyggnadsprojekt ska avsätta en procent av total budget på konstnärlig gestaltning.

– Det finns väldigt mycket bra offentlig konst i Sverige, rent formmässigt. Men den behandlar väldigt sällan känsliga, politiska ämnen. Det tycker jag är synd. Alla är så rädda att få på tafsens, och inte få fler jobb.

Skapandet av ett offentligt, platsspecifikt verk är ofta en lång process.

– Jag gör alltid rejäl research kring platsen och intervjuar folk som använder den. Ofta finns det ett tema jag förhåller mig till från beställarna.

Du arbetar mycket med humor. Är det lättare att nå fram till människor om man är rolig?

– Jag har trott det. Men i konstvärlden är det inte bra att vara för rolig. Eller så här: själva konsten kan vara hur kul som helst men personen bakom måste vara allvarlig. Då går det bra. Men om man skrattar dessutom och visar rolig konst, då hamnar det lätt i vägen för vad man vill säga, har jag märkt.

Humor är dessutom en färskvara, påpekar Peter Johansson.

– Den ändrar sig med tiden och är väldigt lokal. Det är en annan humor i södra Sverige jämfört med norra. Eller i Stockholm jämfört med Göteborg. Om du ställer ut i Tyskland eller Thailand är det därför väldigt svårt med humor. Den är inte universell, som korv eller blommönster eller människors reaktioner när något gör ont.

– Att jag upptäckte det först efter 40 år är lite synd, säger Peter Johansson. Och skrattar.

– Jag har blivit mer arg och allvarlig med åren, och försöker jobba mer åt det hållet.

Peter Johansson har tömt sin tallrik. Han dricker kaffe med mjölk.

Nu står Sverige inför en mer konservativ kulturpolitik. Kommer det att påverka konstnärer som dig?

– Absolut. Som det är nu finns det en möjlighet som konstnär att engagera sig politiskt i frågor som SD inte gillar. I framtiden vet jag inte hur det kommer bli med det. Man kommer skära ned på anslag och stipendier, det är jag övertygad om.

– Den samtida konsten verkar väldigt jobbig för de som är konservativa. Jag vet inte varför. ☹

6 uppmärksammade konstverk landet runt av Peter Johansson

Ping Pong

En blå mössbeklädd figur med rörliga ögon utanför Kungsängens sporthall, 2020.

Parasiten

En permanent utsmyckning i en lada på Sofiero Gård i Helsingborgs kommun, 2022.

Den svenska fattigdomens betydelse

En kyrka i trä utan dörrar eller fönster, i samarbete med arkitekt Nike Karlsson, 2000.

The Skandinejvian Sauna Projekt

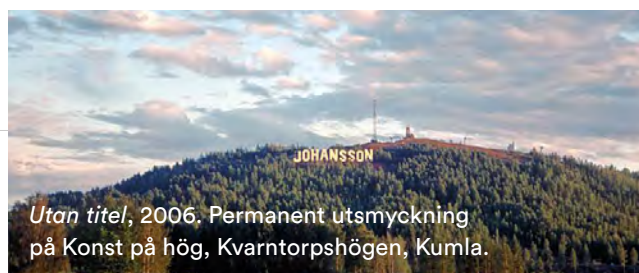
Två huskroppar i trä som fungerade som kollektiv bastu för 60 personer, i samarbete med arkitekt Nike Karlsson. Publikrekord på Lunds konsthall 1997.

Utan titel

Namnet Johansson placerat på Kvarntorpshögen i Kumla kommun. Namnet har samma storlek, färg, sättning och teckensnitt som Hollywood-skylden i Kalifornien.

How to Cook a Souvenir

Uppskivade dalahästar paketerade som charkvaror, 1990.

Utan titel, 2006. Permanent utsmyckning på Konst på hög, Kvarntorpshögen, Kumla.

TEMA

SKOGENS TRÄD

Det är svårt att se skogen för alla träd, heter det.
Som mycket av det som ofta sägs är det sant.

I numrets tema försöker vi vända på perspektivet.
Vi riktar blicken mot skogens träd och det de ger
från krona till rot, ut i minsta barr.

Det handlar om framställning av kvalitetsvirke
och hantverkstjära, om färgsättning av byggnader
och om den viktiga roll träindustrin spelat i vårt land.

Det bjuds även på kulinariska sensationer hos
Lena Engelmark Embertsén, som driver ett
ekologiskt certifierat skogsbruk där såväl tallkottar
som björksav och granskott förädlas till smakrika
produkter.

Vi avslutar med en skogspromenad i Dalarna,
där Bagg-granen reser sig vid Pros-gårdarna.
"Ovanligt yvig och lifsfrisk" skrev Karl-Erik Forsslund
redan 1923. Det gäller än.

Häng med!

Gammal tjära håller längst

Äldre tiders sätt att förvalta skogens resurser har visat sig ha stora fördelar. Möt krafterna bakom en ny generation av kvalitetsträprodukter – från virke till tjära.

TEXT: FREDRIK LOBERG

A

Av trä från skogen har man i Sverige i många generationer uppfört byggnader, som hållit i hundratals år. Nu finns en tydlig ambition att sprida kunskaperna och lärdomarna från historien in i framtiden. Ett exempel på en gammal stark nordisk skogstradition är att utvinna tjära. I Rone, på sydöstra Gotland, lever traditionen vidare.

– Minst åtta-tio tjärdalar, eller sojden som vi säger här på ön, används med jämna mellanrum, säger Göran Winarve.

I juni 2022 gjorde Göran och hans kompisar tjära för första gången på länge.

– Det blev lyckat. Vi fick ut drygt 600 liter på 18–19 kubikmeter ved.

Initiativet i Rone startade 2021, när en lantbrukare berättade att han grävt upp gamla tallstubbar med tjära.

– Vi var 8–9 gubbar som träffades en gång i veckan under vintern för att såga och hugga sönder stubbarna, och ta hand om tjärveden. Sedan röjde vi bort gräs och sly och gjöt en ny ränna. Platsen hade inte använts för tjärbränning på 50 år och var igenväxt.

Den mesta av tjäran från Rone såldes till Visby stift, som använder den till att skydda hustak på gamla kyrkobyggnader.

ALAN PETERSSON

↑ Göran Winarve och hans kompisar fick i somras ut drygt 600 liter tjära.

↓ En tallstubbe med tjära.

TUSEN ÅR AV TRÄTJÄRA

I SVERIGE HAR träjtjära använts i minst tusen år för att skydda tak. Kommersiell produktion pågick en bit in på 1900-talet.

– Tillverkningen gick ner kraftigt, förutom en tillfällig uppgång under andra världskriget när det krävdes inhemsk produktion. När kriget tog slut började man använda oljebaserad tjära och det slog undan fötterna för den långa traditionen att använda träjtjära, säger Linda Lindblad, verksamhetsledare för Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet.

I dag finns tjärade tak framför allt på kyrkor, herrgårdar och slott, berättar Linda Lindblad. Bara för underhållet av kyrkor med trätak i Sverige krävs uppskattningsvis 130 kubikmeter tjära per år. Det allra mesta importeras från Kina, Serbien och Turkiet.

I Norge får däremot bara traditionell träjtjära användas på stavkyrkorna.

Det vore fint att koppla samman lokalt behov av byggnadsvård med lokal produktion av tjära, tycker Linda Lindblad på Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet.

NÄTVERK FÖR TJÄRFRAMSTÄLLNING

HANTVERKSLABORATORIET UTVECKLAR bland annat kunskapsstöd för kulturmiljövård. 2016 startade man ett tjärnätverk, där ett pågående delprojekt rör småskalig tjärframställning. För finansieringen svarar Svenska kyrkan och Riksantikvarieämbetet.

– Svenska kyrkan har en målsättning att använda mer nordisk tjära. Dels för att det ska bli lättare att kontrollera att tjäran producerats på ett hållbart sätt ur arbetsmiljö- och miljösynpunkt och för att korta transporterna. Dels för att stötta fortlevnaden av kulturarvet att tillverka tjära, säger Linda Lindblad.

Genom olika projekt, både inom och utanför Hantverkslaboratoriet, har ett antal spåntak från medeltid till i dag undersökts. Då upptäcktes att många takbeläggningar som hållit länge strukits med tjocka lager tjära på utsidan. Nu har försök inletts runt om i landet med att lägga just ett tjockare, filmbildande lager tjära, och att enbart använda kärnved i träspånen.

På sikt är antagandet att det är en lönsam investering, även om det till en början kostar mer, genom att taken klarar sig länge.

– Ofta tänker man att taken ska skyddas mot vatten. Men det allra viktigaste är att tjäran skyddar taket mot uv-ljus. Det är avgörande för livslängden för ett trätak, säger Linda Lindblad.

Kunskaper om tjärbränning är i hög utsträckning kopplade till personer som är engagerade i hembygdsrörelsen, enligt Linda Lindblad.

– Men i regel har hembygdsföreningar levererat mindre burkar, som sålts på marknader, medan kyrkorna är i behov av större volymer. Vi har en förhoppning att man i framtiden kan gå samman i en bygd och bränna tjära enligt lokala traditioner, för den egna kyrkans underhåll. Det vore fint att koppla samman lokalt behov av byggnadsvård med lokal produktion av tjära.

I samband med pandemin erfor Hantverkslaboratoriet att flera grupper som tidigare tillverkat tjära slutade med det, och att de därefter inte kommit i gång igen. Linda Lindblad har en efterlysning.

– Vi skulle gärna vilja komma i kontakt med hembygdsföreningar som fortfarande är aktiva.

LINDA LINDBLAD

↑ Tjärworkshop vid Granhults kyrka i Uppvidinge kommun.

↓ Tjärworkshop vid klockstapeln vid Högs kyrka i Hudiksvalls kommun.

LINDA LINDBLAD

Under sommarhalvåret använder sig sågverket Ansgarius Svensson av lufttorkning.

”MAN LÄR SIG AV ANDRA”

TJÄRBRÄNNAREN Göran Winarve på Gotland är 63 år. Han var med om tjärbränning som barn.

– Man lär sig av andra. Kunskapen sprids mellan generationer. Det går inte att läsa sig till det här. Men det är mycket jobb, och vi lägger inte ner alla dessa timmar för att tjäna pengar, utan för att träffas och göra något meningsfullt, säger han.

Göran och hans vänner har nu bestämt sig för att starta en tjärbrännarförening. Hösten 2022 hugger de ny tjärved.

– Men jag tror att det blir svårare framöver. När skog planteras för att växa fort blir det inte så mycket tjära i stubbarna. Här på Gotland finns områden där skogen får växa sakta. Det är nog en viktig anledning till att traditionen med tjärbränning lever vidare.

"Varje stock synas och måste vara minst 70 år gammal."

VIKTIGT MED KVALITETSVIRKE

VIRKESVAL ÄR ett annat viktigt övervägande vid restaurering och renovering av kulturhistoriska byggnader. Här vill Hantverkslaboratoriet lyfta gammal kunskap, berättar Linda Lindblad.

– Jag tror att träbyggnadsteknikerna i framtiden kommer att inspireras mer av det traditionella. Genom att använda lokala och regionala resurser och undvika att högprocessa råvaran vid sågning och limning, behöver man inte investera i så mycket energi.

Ett sågverk som arbetar med äldre metoder är Ansgarius Svensson AB i Södra Vi utanför Vimmerby.

– Vi använder ungefär samma slags virke som man byggde kyrkor av för 200 år sedan. Vi sågar på gammaldags sätt, okantat, och använder en ramsåg från 1955 som har fasta positioner i sin ram, till skillnad från andra sågverk som drar ihop bladen om de får en smal stock, säger Jan Praznik på Ansgarius Svensson.

Bara rotstockar, som högst upp till sex meter från marken, används. Varje stock synas och måste vara minst 70 år gammal.

– Vi sågar inte så snabbt, 15–20 övergrova stockar i timmen. Med den här metoden får vi stående årsringar, till skillnad från vid mer moderna metoder då man ofta får liggande.

Kombinationen av virkesval och sågmetod utgår från att materialet ska hålla länge. En del av det som sågas i Södra Vi används till kulturmärkta byggnader. Ett av de senaste projekten är en leverans av sågade ämnen till renoveringen av Lunds domkyrka.

– Det är furu till ett innertak som ska hålla i 200–250 år. Ett sådant uppdrag kan vi utföra tack vare att vi håller fast vid våra metoder, säger Jan Praznik.

Från februari till juni/juli lufttorkas en del av virket utomhus på sågverksområdet i Södra Vi på traditionellt sätt. Övriga året, när luftfuktigheten är högre, används kammartorkar. Mycket av det Ansgarius Svensson sågar ska användas till fönsterramar. Till detta används virke fritt från märe, den innersta, lite mjukare och ofta mörka delen av virket. Materialet med kvistar används exempelvis till paneler.

De största beställningarna, omkring 70–80 procent av produktionen, går på export, berättar Jan Praznik. En del av det sågade virket har använts i Buckingham Palace och slottet Holkham Hall i Storbritannien, men den största marknaden finns i Tyskland.

LOKALA MATERIALVAL

GENOM ATT UNDERSÖKA och beskriva virket i byggnader som är flera hundra år gamla utvecklar Hantverkslaboratoriet ny kunskap om hur man förr i tiden använde trä för att bygga hållbart. När det gäller renoveringar av hembygdsgårdar menar Linda Lindblad att det finns fler parametrar att väga in.

– Den första frågan man bör ställa är av vilket virke som byggnaden är gjord. I till exempel Halland har man kanske byggt med frodvuxen gran, för att det var vad man hade tillgång till. När man då ska reparera ett sådant hus ska man ju inte använda sig av till exempel Norrlandsfura.

Det ligger ett kulturhistoriskt värde i att använda

så lokala material som möjligt, menar Linda Lindblad.

Ett annat av hennes råd är att inte förenkla med färre och färre träslag.

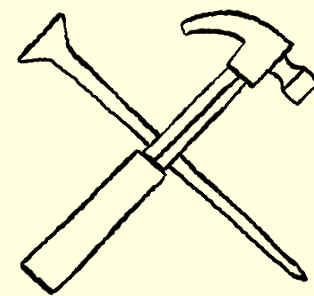
– Om man hittar ett oväntat träslag i en byggnad som man ska restaurera, så ska man inte vara rädd att fortsätta med det. I flera kyrkor i Växjö stift har vi hittat inslag av asp, och i tre kyrkobyggnader längs Norrlandskusten har man hittat takspån av al.

Hembygdsföreningar har också en viktig roll i att sprida kunskap kring lokala byggmaterial och hållbara träbyggnadstraditioner, menar Linda Lindblad. ©

ALLAN PETERSSON

Göran Winarve har varit med om tjärbränningar sedan han var barn.

5 tips vid reparation av kulturhistoriska byggnader

- 1 Ta hjälp av en lokal timmerman eller snickare.
- 2 Sök stöd och råd från företagsnätverk inom byggnadsvårdsföretagen.
- 3 Studera utbudet av kortkurser, helgkurser, studiecirkel och föreläsningar.
- 4 Delta i Svenska byggnadsvårdsförningens byggnadsvårdsläger under handledning av kunniga hantverkare.
- 5 Sök upp ansvariga för aktiva regionala nätverk, exempelvis Skogens kraft som lyfter småskaligt användande av skogens råvaror på Öland, Gotland och i Småland.

Källa: Linda Lindblad, Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet

Tjärbrännare sökes!

Vill du som tjärbrännare bidra med dina kunskaper? Hör av dig till tjärnätverket.

Skriv till: tjarnatverk@gu.se

LINDA LINDBLAD

Tjärprover.

Så fick

Sverige

färg

Det grå timrets charm fick till slut ge vika.
På 1600-talet fick svenska hus färg. För den som
vårdar äldre byggnader finns ofta flera lager av historia
att ta hänsyn till i samband med ommålning.

TEXT: JENNY DAMBERG
ILLUSTRATION: AGNES FLORIN

När människan blev bofast på svenska breddgrader kom trä att bli det dominerande byggmaterialet. I årtusenden präglade träets naturliga grånad stads- och gårdsbilder.

Trä var också råvara till den första fasadfärgen, rödfärgstjära. Rödfärgstjära togs i bruk på 1600-talet. Idealet var att efterlikna de förnåma byggnader adeln börjat uppföra i tegel, berättar Karin Fridell Anter, arkitekt, färgforskare och författare till flera böcker om färgsättning och historia. Rödfärgen var "en väldig statussymbol".

– Det förekom att man tjärade knutar tidigare, men de första fasaderna målades på 1600-talet. Först ut var herrgårdar och städernas förnåma hus, den allra finaste köpmannagården, rådhuset och liknande.

Den tjärbaserade färgen fanns i ungefär samma kulörvariation som röd slamfärg, men var betydligt blankare och mer beständig. Framställningen var resurskrävande. För att spara på skogen gick staten på 1700-talet ut med dekret om att i stället välja slamfärg, kokad på pigment, rågmjöl och vatten.

Under 1700-talet blev det vanligt att städer målades inför kungabesök och liknande. Insatsen inskränkte sig ofta till gatufasaderna, medan de övriga väggarna lämnades grå. Rödfärgningen av landet var utdragen. En undersökning från Hälsingland, ett till stora delar rikt landskap, har visat att rödfärgade bondgårdar blev standard först vid 1800-talets mitt.

Redan 50 år senare, vid förra sekelskiftet, lanserades rödfärgen av nationalromantikens förespråkare som den gamla svenska allmogens färg.

– Man började prata om de röda torpen och de röda små stugorna. Det var delvis en missuppfattning av historien, för rödfärgen var länge ett överklassfenomen. Torpen och de små fattiga byggnaderna var inte rödmålade ens på 1800-talet, säger Karin Fridell Anter.

”

År 1699 utfärdade Karl XII ett dekret för staden att alla viktiga byggnader i Stockholm skulle vara gula.

Från rött till gult

Nästa färgspår var det gula. År 1699 utfärdade Karl XII ett dekret för staden att alla viktiga byggnader i Stockholm skulle vara gula.

– När det röda blivit tillräckligt vanligt fungerade det inte längre som en markör. Gult slog snabbt igenom hos överklassen. Först på putshus, och så småningom även på andra byggnader, säger Karin Fridell Anter.

Gul färg kunde framställas ur jordpigment. Det fanns fyndigheter i Sverige och i det fall man behövde importera var det förhållandevis billigt. Något som också ändrade träbyggnadernas utseende under senare 1700-tal var att man började panela dem.

Viljan att anknyta till stenarkitekturen ledde in på nästa färgspår, det vita.

– Under senare delen av 1700-talet hade man en väldig vurm för antiken och antika palats. Det slog igenom i överklassarkitekturen och som en följd av det även i träarkitekturen.

Rött blev förvisat till uthus och ladugårdar, medan förnämre bostadshus målades gula eller vita. Husen kunde också ha kvar en röd fasad in mot gården, så som de tidigare haft en rödmålad och tre omålade grånade fasader.

Vilken färg som kom att dominera på en viss plats hade till viss del att göra med när staden byggdes. Utmed Norrlandskusten fanns städer som aldrig hann bli röd- eller guldfärgade, och där vitt har varit dominerande.

– Fram till mitten av 1900-talet var det i princip detta urval av kulörer som fanns. Rött, gult och vitt. Gröna pigment var länge så dyra att grönt bara användes till detaljer. Och tydligt blått kom inte förrän efter 1960, säger Karin Fridell Anter.

Den frihet som från 1960-talet kom med en mängd olika syntetiska pigment öppnade för en kreativitet som samtidigt, genom sin historielöshet, kunde leda till förvanskning av gamla byggnader. Vid samma tid började man använda nya och oprövade färgmaterial som riskerade att ge röta och andra skador på de underliggande materialen.

Förfogar man över träbyggnader målade i slamfärg eller linoljefärg är det självskrivet att materialmässigt fortsätta på samma bana, även om man byter kulör.

En ny generation kulturmålare

Tom Granath förestår sedan 2011 en utbildning i kulturmåleri vid Dacapo Mariestad. Den ettåriga utbildningen är uppbyggd kring de behov branschen har sagt sig ha av kultur- och kyrkomålare med kompetens att hantera traditionella material. Utbildningens praktiska moment förläggs ibland till hembygdsgårdar i trakten.

1991 arrangerades det första av Svenska byggnadsvårdsföreningens byggnadsvårdsläger. Det skedde i samarbete med Ask-Ekerbyborna hembygdsförening, där Tom Granath är medlem, och innebar att frivilliga från de båda föreningarna hjälptes åt med ommålning av bland annat den putsade huvudbyggnaden.

– Det har hållit väldigt bra. Vi har fått bättra på under fönstren, där vatten samlas. Men inte mer än så, berättar Tom Granath.

Förfogar man över träbyggnader målade i slamfärg eller linoljefärg är det självskrivet att materialmässigt fortsätta på samma bana, även om man byter kulör vid ommålningen. Skulle tidigare aktiva ha målat om med plastfärg kan det också gå, förutsatt att underlaget är solid linoljefärg och att plastfärgen är sliten och åldrad så att den inte rör på sig.

– Det kan funka med plastfärg på linoljefärg i några ommålningar, även om färgerna rör sig på olika sätt. Men så småningom blir det problem. Då får man ta bort färgen. Det finns särskilda färgborttagningsmedel som löser bara plastfärg. Klokast är att fortsätta med samma material.

Vill stärka hantverkarens roll

När kulturmärkta byggnader ska renoveras är det gängse att antikvarier och/eller museitjänstemän upprättar en färdplan och sedermera en rapport. Tom Granath vill lyfta fram hantverkarens roll i den processen.

– Målaren är ofta den som känner en byggnad bäst, i den mening att målaren tillbringar mycket tid med objektet och kan upptäcka avvikelser och annat i ytskikten som kan bidra med nya fakta till en dokumentation. Införlivar man hantverkarens arbete och kunskaper blir det fantastiskt mycket bättre än om man bara gör en teoretisk rapport.

Ett medskick till föreningar som står i begrepp att måla om är att det i de flesta fall går bra att göra som man gjorde förr: Fixa det som är trasigt eller slut men inte mer än så.

– I de allra flesta fall är inte underlaget sämre än att det räcker att tvätta, skrapa bort det som sitter dåligt och fläcka i. Det är inte nödvändigt att ta bort allt och börja om från en ren yta. På samma sätt som man inte rev ut och eldade upp byggnadsmaterial förr skrapade man inte ner en yta som var att betrakta som grundad och klar för att sedan måla på ett nytt färglager, säger Tom Granath.

Karin Fridell Anter
Arkitekt SAR/MSA med speciell inriktning på färg. Författare till böckerna *Så målade man. Svenskt byggnadsmåleri från senmedeltid till nutid* (med Henrik Wannfors) och *Färgen på huset* (med Åke Svedmyr).

Tom Granath
Huvudlärare i kulturmåleri vid Dacapo Mariestad, dacapomariestad.se, en yrkeshögskoleutbildning knuten till Mariestads kommuns högskoleplattform.

”

I de flesta fall går det bra att göra som förr: Fixa det som är trasigt eller slut men inte mer än så.

Att välja rätt kulör

Kulörval engagerar. En aspekt är vilken tid i byggnadens historia man vill framhäva. I det fallet förordar arkitekten och färgforskaren Karin Fridell Anter att man utgår från husets dominerande karaktär.

– Jag ser inget värde i att återställa till ett tidigare skick om det inte är uppenbart dåliga grejer som har lagts till. Genomtänkta förändringar är en del av byggnadens historia. Är det exempelvis ett 1700-talshus som blivit ordentligt omdanat år 1880, då fick det säkert också en ny färg vid det tillfället och då är det förmodligen den som stämmer med huset.

– Jag tycker att man ska ha respekt även för det som är halvgammalt. Risken är att man tar bort allt som handlar om 1950-tal eller 1970-tal eftersom man i dag inte tycker att det har något värde. Man tänker inte på att om ytterligare 50 år är det gammalt och kanske till och med unikt, eftersom så mycket från den tiden rivits ut.

Att upprepa en exakt kulör ur byggnadens

historia är inte nödvändigt, menar Karin Fridell Anter. Däremot bör man välja en kulör som skulle kunna ha använts vid tidpunkten. Ett 1700-talshus ska exempelvis inte målas grönt.

Det är kommunen som avgör om det ska finnas lokala föreskrifter för vilka kulörer som godtas i ett visst område eller på en viss plats. Karin Fridell Anter är överlag positiv till den typen av reglering.

– Jag tycker inte att man behöver detaljstyra, men det finns ett värde i att man förstår de olika delarna i en stad, deras ursprung och historia, genom att deras ursprungs-karaktär framträder. Det enskilda huset är ditt, men det är också en del av stadsbilden som är allas egendom.

På landsbygden är det inte på samma sätt omgivande byggnader ett hus relaterar till, utan naturen. Som husägare har man då att ta ställning till i vilken grad byggnaden ska framträda. Ljusa hus drar blicken till sig, medan falurött och andra mörkare kulörer smälter in mot en mörk skogskant. ☺

”Vi vill sprida kunskap om hur mycket trä betyder i våra liv”

TEXT OCH FOTO: FREDRIK LOBERG

Derome trä & nostalgimuseum utanför Varberg har en av de största samlingarna i Sverige av träföremål. Här får besökaren även kunskap om äldre tiders träindustriproduktion.

Träindustrin Deromegruppen grundades 1947 av Erling Anderssons far. I dag har familjeföretaget 2300 anställda. Efter att i många år ha drivit verksamheten tillsammans med sina bröder startade Erling Andersson Derome trä & nostalgimuseum 1991. I dag drivs verksamheten som en ideell förening.

– Vi vill sprida kunskap om historien, hur mycket trä har betytt och fortfarande betyder i våra liv. Det är ett naturligt material och svensk träbearbetning, byggd på tradition och kunnande, är väl värd att minnas och bevara.

Varifrån kommer alla föremål och maskiner?

– Många har använts av hantverkare i framför allt södra Sverige, men det händer att vi får in

föremål även från till exempel Sundsvallstrakten. Vi har byggt upp flera olika teman för våra utställningar, till exempel visar vi hur hemmen och klassrummen såg ut för cirka hundra år sedan. Vi har också en separat utställning som vi gjort tillsammans med träsnidaren Gunnar ”Bissefällarn” Svensson, från torpet Bissefäll utanför Skillingaryd. Genom hans närmare hundra träskulpturer och reliefer gestaltas yrken inom bland annat trähantverk och jordbruk.

Vilka är dina favoritföremål?

– Vi har till exempel fem olika vattenhjul. På söndagarna under somrarna kör vi maskiner, bland annat sågas stockar med en ramsåg dragen av Sveriges största ånglokomobil.

Vad är på gång framöver?

– Vi har hela tiden nya projekt på gång. Utanför museet planerar vi för en kulturpark med sågade träskulpturer längs en vandringsstig. ©

Träprodukter på museum

→
En handdriven tvättmaskin delvis i trä, från cirka år 1900, tillverkad av Fabrik Rurik i Karlshamn.

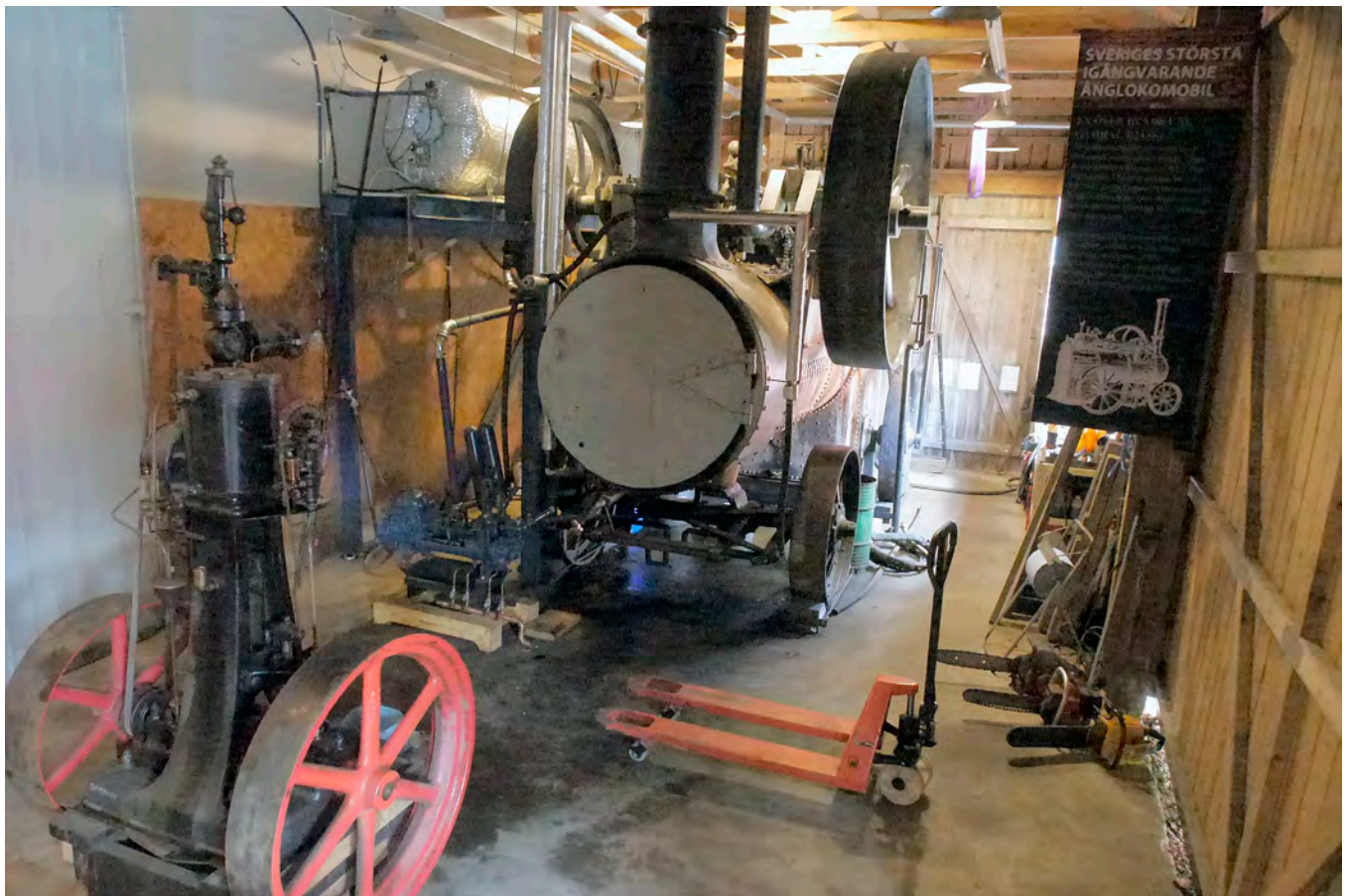
↑ Oxhyveln hade handtag både baktill och framtill och användes av två personer som ömsom drog och ömsom puttade hyveln. Oxhyveln användes till att plana större ytor, exempelvis stockar till timmerhus.

←
Nästan 100 träskulpturer gjorda av Gunnar "Bissefällarn" i Skillingaryd, finns att beskåda på Derome trä & nostalgimuseum.

↑ Den här torrklosettstolen är ett patent från år 1742. När man reser sig upp följer stolen med upp 6–7 centimeter, och då öppnas en lucka så att torvströ faller ner.

↑ Sveriges största fungerande ånglokomobil finns på Derome trä & nostalgimuseum.

↑ Erling Andersson.

↑ Smörkärnorna, eller stötkärnorna, kom till Västeuropa kring år 1000. Från 1700-talet började vevkärnan ersätta stötkärnan i Sverige, men i Ljustorp i Medelpad fortsatte man att använda stötkärnan.

Kulturarvet behöver ditt stöd

Ge en gåva till Sveriges Hembygdsfond och stöd på så sätt hembygdens arbete med att ta tillvara kulturarvet. På vår hemsida kan du också beställa fina hyllnings- och minnehälsningar.

www.hembygd.se/stod

På jakt efter mesta möjliga

TRÄSMÅK

Inkokta tallkottar, tjärsirap och granbarrssylt. I mathantverkaren Lena Engelmark Embertséns händer blir träden och det de ger utgångspunkt för en djup smakrikedom.

TEXT OCH FOTO: JENNY DAMBERG

Solen värmer ännu. Två kattungar leker med torra löv som sakta singlar ner från de kronor som delvis skuggar trädgårdsmöblemang. På bordet har Lena Engelmark Embertsén dukat upp kaffe och kolakakor toppade med granbarrssylt. Sylten smakar sött av socker och syrligt av gran. Det, samt en skvätt vatten, är också de enda ingredienserna, berättar Lena Engelmark Embertsén.

– Alla mina produkter är smaker. Jag har alltid skaffat ur skogen, det har varit mitt intresse och min avkoppling.

Sedan ungefär tio år säljer hon de produkter hon tillverkar av sådant hon skaffar, ett begrepp som betyder att plocka för att äta, ur den egna skogen på Högtorp gård. Här driver hon och maken Ola ett ekologiskt skogsbruk med fokus på livsmedelsproduktion. När de i början av 2010-talet certifierade sin skogsmark för EU-ekologisk livsmedelsproduktion var de först ut med den verksamhetsbeskrivningen. Ytterligare en unik infallsvinkel är att de inte har en skogsbruksplan, utan en smakbruksplan. De 34 olika smakområden som ryms på gårdens totalt cirka 70 hektar odlas inte i konventionell mening, men de sköts på ett sådant sätt att olika typer av växtlighet gynnas.

Ett exempel är maskrosvallen, strax nedanför tomten. Av maskrosor gör Lena Engelmark Embertsén bland annat maskros-sirap, med en tydlig smak av honung. Maskrosvallen slås en gång per år, varpå den efterbetas av hästar. Tillvägagångssättet förmerar mängden maskrosor – så effektivt att även vildsvinen fått upp intresset för vallen.

I ett annat smakområde, Björkängen, fick de betande hästarna flytta ut för att den aromatiska älgörten skulle kunna uppförökas. De ett tusen kvadratmeterna älgörtsäng är i överkant för gårdens behov, men det är avsiktligt, berättar Lena Engelmark Embertsén.

– Ibland kommer rådjur eller dovhjort. Då måste det finnas så mycket att de kan ta sitt utan att vi blir utan. Vi vill inte hägna in.

GÅRDEN KÖPTE PARET 2011, med ansatsen att leva av det markerna ger och att samtidigt lämna en plats med större ekologisk mångfald efter sig än den de tagit över. Ola Engelmark är docent i skogsekologi och ordförande i föreningen Skogens mångbruk som verkar för ett mer mångfaldigt skogsbruk. Att inte ensidigt fokusera på träd som råvara till skogsindustrin är något som kan ge både ekologiska och ekonomiska fördelar, menar föreningen. Satsningar på småskalig träförädling, guidningar, hantverk, turism, jakt och mat gynnar kretsloppet och förankrar de arbetstillfällena som skogen kan ge lokalt. Högtorp gård är ett exempel på att mångbruk kan löna sig. Där en ägare av konventionellt brukad skog gör en genomsnittlig vinst på 1000 kronor per år och hektar har de bästa årsboksluten för gården legat på 32000 kronor per hektar.

”

Satsningar på småskalig träförädling, guidningar, hantverk, turism, jakt och mat gynnar kretsloppet och förankrar de arbetstillfällena som skogen kan ge lokalt.

Granskott är en av de viktigaste råvarorna som skaffas ur skogen på Högtorp gård. Ungefär 500 kilo plockas varje år. Skotten används i mycket och två gånger, 2018 och 2019, har gårdens granskottsprodukter serverats på Nobelbanketten (en gång i form av inlagda granskott och en gång som granskottsolja). För att granarna ska ge rikligt med skott har man öppnat upp korridorer i tätplanterad ungskog. De toppar årligen granar och på hagmark har granar klippts ner till buskar. Ett skott som toppas årligen ger efter fyra–fem år upphov till en hel klase, berättar Lena Engelmars Embertsén.

I ett hörn av tomten skymtar ett par stora silvergranar, inplanterade någon gång i början av 1900-talet men sedan dess spridda på markerna. De ger upphov till en fantastisk olja – normalt

sett. Torkan 2018 frestade på träden. Oljan blev besk, obrukbar.

– Först i år tycker jag att den är rimlig igen. Jag har skickat ett prov till en kock vi arbetar med nu, för att se vad han tycker.

En stor del av Högtorp gårds kunder finns inom restaurangnäringen. Via en grossist förmedlas råvaror och produkter till restauranger, barer och kockar på toppnivå. Andra är privatpersoner som handlar i butiken i Hälleforsnäs eller via nätet. När Adam Thulin från Katrineholm kammade hem 2022 års upplaga av Sveriges mästerkock i TV4 var det med en dessert där hans mormors kvarlämnade brunkörsbär parades med bland annat tjärsirap från Högtorps gård.

Tjärsirap är en traditionell finsk produkt. När den äldre finska man som Högtorp gårds grossist

Tre smaker från skogen på Högtorp gård

Inkokta tallkottar

”Idén kommer från Ryssland, där man gör marmelad på gröna kottar. Vi plockar dem när de är små, och kokar dem i sockerlag så att kotten bevaras hel. Konsistensen blir som toffee och smaken drar åt röda bär och kåda, med en viss strävhet i munnen.”

Björksav

”Björksav innehåller socker, c-vitamin, mineraler och smakar friskt. Den kan tappas i stora mängder. Vi tappar årligen tioalet björkar och varierar mellan åren så att de får tid att återhämta sig. De är lämpligt grova, över 30 centimeter i brösthöjd, har stora kronor och god tillgång till vatten.”

Granbarrssylt

”Vi kokar den på färska granskott, en skvätt vatten och så lite socker som möjligt. Jag använder vitt socker för att låta skogens smaker framträda tydligt.”

brukat köpa från gick bort vände sig grossisten till Lena för att fråga om hon kunde ta vid.

– Jag är kemist i grunden. Tjära är inget man ska äta mycket av, det är cancerogent. Men i Finland använder man ju aromen i bland annat tjärpastiller. Jag blev intresserad. Det första jag gjorde var att beställa en liter tjära. Men den smakade vasst. Inte alls gott.

Bilden klarnade när hon besökte ett evenemang där medlemmar i Malmköpingortens hembygdsförening brände tjära. Lena Engelmark Embertsén köpte en liter, och gjorde ett provkok.

– Det var något helt annat. Den var blommig i smaken. Jag kokade min första sats tjärsirap på den.

Nästa steg var att göra egen tjära, certifierat ekologisk.

– Vi har inte så mycket gamla träd på våra marker. Vi ligger för nära Hälleforsnäs järnbruk för att de ska ha fått växa i fred. De törskatesvampskadade tallar som fanns tyckte Ola var för fina för att ta ner. Men så kom vi på att det borde finnas stubbar i marken i några av hagarna.

Sagt och gjort. Stubbarna provsågades och efter dofttest grävdes de bäst lämpade upp och fraktades till gården för tjärbränning. Tjärsirapen har använts i vilträtter och är populär i ambitiösa alkoholfria cocktails, inte minst för att den tillför en sofistikerad rökighet. Men sitt stora genombrott fick alltså tjärsirapen som efterrättsingrediens i TV4 våren 2022.

– Det blev en explosion efter Mästerkocksfinalen. Folk började omedelbart beställa. Vi har kokat och kokat sedan dess. Först skalade vi upp produktionen en gång, nu har vi gjort det två gånger för att hinna med.

Namn: Lena Engelmark Embertsén

Bor: Högtorp gård utanför Mellösa i Sörmland

Bakgrund: Kemiingenjör och matinnovatör som driver Högtorp gårds produktion. Produkterna säljs bland annat i en egen butik på Bruket i Hälleforsnäs. Se hogtorp.se

Aktuell: Med boken *Granskott, vårbrodd och tjärdoft – om kärleken till det vilda nordiska köket*, skriven tillsammans med Ola Engelmark och Fredrik Johnsson.

Granskott, vårbrodd och tjärdoft – om kärleken till det vilda nordiska köket (Carlssons förlag, 2022).

”

Allt jag gör här
utgår från kunskap
om råvaran.

Hösten 2022 publicerade Lena och Ola en bok där de redogör för sin filosofi och delar med sig tips för den som själv vill skaffa ur skogen. *Granskott, vårbrodd och tjärdoft – om kärleken till det vilda nordiska köket* är skriven i samarbete med kocken Fredrik Johnsson, som använde många av Högtorp gårds produkter på den nu nedlagda stockholmsrestaurangen Volt. Boken är indelad i nio kapitel efter de nio annor, skaffningssäsonger, de delar upp året i. När vi ses i mitten av september befinner vi i oss i skiftet mellan bärannan och svampannan, berättar Lena.

Hon plockar nypon, oxel och rönnbär. Och, äntligen, svamp.

– Det har varit jättetorr här i år, men nu har svampen börjat titta fram.

Som utbildad svampkonsulent leder Lena Engelmars Embertsén vandringar i skogen. Under vår tur i markerna hittar hon bland annat en silkesmusseron, med len hatt och fast fot. Den får följa med hem till korgen som står på vänt i farstun.

Vandringen genom de många och omväxlande smakområdena är slut. Men oavsett vad Lena Engelmars Embertsén är ute för att skaffa för dagen så finns det en tydlig röd tråd från drivkraft till slutresultat.

– Allt jag gör här utgår från kunskap om råvaran. Jag letar ständigt nya smaker. ©

”Delta i dialogen om skogen på lokal nivå”

Sveriges hembygdsförbunds kulturmiljöstrateg **Helena Rosenberg** hann aldrig utforska svampställena utmed sin närmaste skogsväg, innan skogen avverkades. Hembygdsrörelsen har en viktig roll i värnandet av skogens sociala värden, skriver hon.

NÄR JAG BLUNDAR kan jag fortfarande föreställa mig den smala skogsvägen. Det var nästan en stig, bara en gammal liten traktor kunde köra där. Den var mjuk av mossa och barr som samlats under århundraden, på något ställe hade gropar fyllts ut med gamla lertegelpannor som blivit över och på ett annat ställe gick den över en liten bäck. Den låg strax intill en mindre åker och jag hade hört att i skogen intill skulle finnas bra svampställena.

Jag saknar den skogsstigen! Även om det är flera år sedan den försvann, till följd av avverkning. Det är inte samma sak att gå på de vassa krossade stenarna. Svampställena hann jag aldrig utforska...

Skogens sociala värden är de värden som rör skogens betydelse för:

- hälsa, välbefinnande och en god livsmiljö
- fritidsupplevelser, friluftsliv och turism
- upplevelsevärden och sociala naturkvaliteter
- estetiska värden
- pedagogik och kunskap om skog och miljö
- lek, samvaro och sociala relationer
- intellektuell och andlig inspiration
- identitet och kulturarv

JAG HAR FUNDERAT en del på om skogsbrukandet, främst avverkningar och återplanteringar, måste resultera i så stor påverkan på de sociala värdena som det ofta har. Vad kan man göra för att alla ska kunna fortsätta att trivas i skogen, trots den stora förändring en avverkning innebär?

Jag tror på dialog och samverkan mellan skogsägarna och de som bor i området och som vistas i skogen dagligen. Skogsstyrelsen uttryckte redan 2013 i en rapport att kommuner tillsammans med bland annat markägare, olika näringar och staten

har en viktig roll i arbetet med att värna de sociala värdena i skogen. Jag skulle vilja lägga till att civilsamhället och olika intresseorganisationer också är viktiga i det arbetet. Inte minst hembygdsföreningar som värnar om den egna bygden och som har kunskap om dess historia.

Från Sveriges hembygdsförbund framför vi våra synpunkter vid de många nätverksmöten vi deltar i, bland annat när det handlar om skogen på nationell nivå. Där finns en god dialog, lyhördhet och förståelse för de olika myndigheternas och organisationers intressen och kunskap. SHF har även tagit fram ett program för hållbara landskap där vår inriktning för skogslandskapet uttrycks. ”Vi vill se levande skogslandskap med goda värden för företagande, boende, friluftsliv, rekreation och social sammanhållning. Vi vill se ett skogsbruk som på ett hållbart sätt tar tillvara skogens många värden.” De värden vi lyfter fram är skogens produktion av ekonomiska värden, men även de många ekologiska, sociala och kulturella värden som finns i form av människors upplevelser av skogslandskapets natur och kultur.

Vi känner till en förening i vårt land som överklagat ett bygglov för en vindkraftpark i skogen i en tidigare fäbodmiljö men som dessvärre inte fått något gehör i rätten. Det tycker vi på SHF är bra kämpat. Vi önskar föreningarna kan få komma in tidigare i samråden och att de blir lyssnade på. Jag skulle vilja att fler föreningar samtalar om utvecklingen i er hembygd och att ni deltar i dialogen om skogen på lokal nivå. Framför era tankar och önskemål till skogsägare och skogsbrukare i ert närområde. Det är ni som tycker om att vistas i skogen som kan berättat vad den betyder för er, och om de spår ni kan se efter de människor som tidigare brukade den. ©

En hälsning från Bagg-granen i Sågmyra

Annica Ericson,
sekreterare i Sågmyra
hembygdsförening, skriver:

”Det träd jag tänkte
berätta om är Bagg-granen
i Prosgårdarna, Sågmyra
i Falu kommun. Karl-Erik
Forsslund skrev år 1923 om
denna gran i boken Bjursås
och Ål:

’Bakom och över stugan
reser sig Bagg-granen,
jättehög, ovanligt yvig och
lifsfrisk, 25 meter hög om
ej mer, 2 meter i omkrets
vid brösthöjd, med jämn,
rund stam som en grov
pelare, vid 5 meters höjd-
grenad i 5 kraftiga klynsur
– den är lagligen fridlyst.’

Hundra år senare finns
bara stengrunden till stu-
gan kvar, men granen står
där i hagen, dubbelt så
stor, med sin fridlysnings-
plakett. Kanske inte lika
yvig som då, men gammal
och en av Sveriges märkli-
gaste och mäktigaste.

Jag tog några foton och
passade på att mäta stam-
mens omkrets. Jag har 163
centimeter mellan fing-
ertopparna, jag mätte två
och en halv famn, alltså
ungefär 4 meter.”

”Det är många som bryr sig om byn”

Rysslands brutala invasion av Ukraina ställde föreningen Svenskbybornas arbete på sin spets. För invånarna i Gammalsvenskby är kontakten med ättlingar till bybor i Sverige en livlina.

TEXT: JENNY DAMBERG FOTO: SOFIA HOAS

Alla bilder i reportaget är tagna innan Rysslands invasion av Ukraina.

Sofia Hoas farmor och farfar lämnade Gammalsvenskby 1929, när byborna fick tillåtelse att resa till Sverige. Med sig hade de fem barn, tre pojkar och två flickor. På Gotland föddes tre pojkar till, där det sista barnet i skaran var Sofia Hoas far. Farbröderna ville aldrig återvända, de var rädda för att bli fast i Sovjet, men Sofias far var nyfiken. När bröderna gått bort reste han ner.

– Vi barn var också med. Det var 2010. Jag blev betagen av atmosfären i byn och dess välkomnande invånare. Sedan dess har jag varit där 20 gånger, berättar Sofia Hoas.

Sofia Hoas är Region Gotlands kulturarvsutvecklare och ingår i Sveriges hembygdsförbunds nätverk av hembygdskonsulenter. Sedan 2011 är hon ordförande i föreningen Svenskbyborna.

Rysslands krig mot Ukraina inleddes redan 2014, när man annekterade Krim och ockuperade delar av Donbas. Fyra av byns unga män har, som inkallade i den ukrainska armén, dött vid fronten.

– När jag pratar med mina vänner kan de berätta om en grannpojke som dog i kriget. Det låter som att det skulle vara andra världskriget, som något någon av gummorna som var med då drar sig till minnes, men det är det inte. Det händer nu.

Kriget intensifierade kontakten

När kriget bröt ut 2014 intensifierades kontakten mellan byn och föreningen i Sverige. När det fullskaliga invasionskriget bröt ut i februari 2022 ställdes allt på sin spets. Via telefon och krypterade appar håller föreningen kontakt med byborna.

– Vi gör vad vi kan för att hjälpa till. När Ryssland invaderade startade vi vår rapportering på Svenskbyborna.se. Det är väldigt viktigt för byborna att berätta vad som händer. Deras största rädsla i början var att omvärlden inte skulle känna till det.

– Det är många som bryr sig om byn. Dels de som redan har varit där, men även andra.

Föreningen bedriver sedan tidigt 1990-tal ett långsiktigt hjälparbete i byn. När kriget bröt ut startade man en extra insamling, som fått stort stöd. Flera personer och andra föreningar har tagit egna initiativ för att samla in pengar.

Att förmedla hjälpen är nästa steg.

– Det är inte så lätt att sätta in pengar, eller att förmedla förnödenheter till ett ockuperat område i krig. Vi klurar tillsammans med byborna och andra kontakter för att hitta det bästa sättet. Allt eftersom kriget fortgått har vi fått ändra strategi.

I vissa fall rör det sig om mycket svåra överväganden, säger Sofia Hoas.

– Några personer har blivit svårt sjuka under tiden. Då tvingas man ta ställning till om det är värt att köra dem till sjukhus, eller om risken för en attack är så stor att det är bättre att stanna kvar hemma och hoppas att man överlever.

Stärkta relationer på sikt

I det rådande läget är det fullt fokus på den akuta situationen. På längre sikt arbetar föreningen bland annat för att stärka kontaktnätet till ättlingar som flyttat till andra delar av världen. I USA, Kanada och Kazakstan finns större grupper.

De bybor som pratar gammalsvenska blir allt färre. I dag är de inte mer än ett 20-tal. Föreningen Svenskbyborna bedriver svenskundervisning, men då i modern svenska. Men även om det specifika språket tystnar finns starka kopplingar, säger Sofia Hoas.

Byborna vill bygga ett museum som berättar historien och blir ett besöksmål.

– Det finns de som menar att det kommer bli svårare att upprätthålla kontakten när de som talar svenska försvinner. Men jag tror inte att det är så. På platsen finns fortfarande ättlingar och relationer som kan byggas.

FAKTA

Den svenska byn i Ukraina

Gammalsvenskby ligger i Khersons län på floden Dnjeps västra strand i södra Ukraina, 8 mil norr om Krimhalvön. Tillsammans med tre grannbyar kallas Gammalsvenskby på ukrainska för Zmijivka. När det ryska anfallet inleddes i februari 2022 bodde cirka 2 000 personer i byn. I september var cirka 60 procent på flykt. Ungefär 60 personer befinner sig i Sverige.

Svenskbyborna var bönder från Dagö (i dagens Estland) som 1781 tvingades utvandra. I det som i dag är södra Ukraina byggde de en svensk by, behöll sitt språk och levde i nästan 150 år. Efter svåra tider med världskrig, revolution och hungersnöd fick svenskbyborna tillstånd att resa hem till Sverige 1929. De flesta av dem hamnade på Gotland. Några återvände till Ukraina, där de utsattes för Stalins terror, utrensningar och därefter andra världskriget.

I Sverige finns i dag uppskattningsvis 15 000–20 000 ättlingar till Svenskbybor.

Föreningen Svenskbyborna bildades 1954 för att stärka kontakten mellan bybor som flyttat till Sverige. I dag är merparten av föreningens 800 medlemmar ättlingar till Svenskbybor. Föreningen stöttar på olika sätt Gammalsvenskby. Bland annat bedriver man svenskundervisning och, i samarbete med Region Gotland, ett demokratiprojekt.

I Roma på Gotland finns Svenskbygården med museum. Öppet söndagar under lågsåsong.

Se svenskbyborna.se

Ett urval av Sofia Hoas rapportering på svenskbyborna.se

14 februari

En stor del av föreningens arbete är att stötta byborna genom olika hjälpinsatser. Det kan vara mediciner, hjälpmedel eller kol. Vi stöttar också verksamheter som daghem, skolan och ålderdomshemmet.

Vi driver också projekt för att byn ska kunna få fler egna inkomster.

Nu stundar extra svåra tider, på grund av hot om krig. Vill du ge ett bidrag så sätt in pengar och märk bidraget hjälp till byn. Vi ser till att alla pengar kommer fram.

24 februari

Ukraina har invaderats i dag!

Det otänkbara har inträffat. Ryssland invaderar Ukraina. Med anledning av detta öppnar Föreningen Svenskbyborna upp Svenskbymuseet i Roma för alla som vill samlas, fika och prata om läget i Gammalsvenskby, i dag 24/2 klockan 16–20.

25 februari

Läget allvarligt

Läget för våra vänner i Gammalsvenskby är mycket allvarligt. Vi fick just meddelande att ryska trupper nu på förmiddagen är i Beryslav, 10 kilometer från Gammalsvenskby.

Det finns sedan i morse inte längre el i byn och det blir problem med att fortsatt hålla kontakten. Byborna har sovit med kläderna på och har varit beredda att ta skydd i sina jordkällare.

7 mars

Jag ska hälsa till er alla från Gammalsvenskby.

Läget är lite lugnare, det är ingen beskjutning i närheten, men de ser ibland raketer på väg mot olika städer passera ovanför.

De har ännu mat, el, vatten och värme. Men internet och mobilnätet

är instabilt, vilket försvårar kontakt med nära och kära. Byborna hjälper de grannbyar som har det svårare med mat. Männen i byn patrullerar byn.

Bybornas rädsla är att världen inte ser och förstår att det pågår ett anfallskrig i Ukraina. Vi lovar dem att världen vet och vi hjälper till att sprida vad som verkligen händer.

24 mars

En mörk dag i Gammalsvenskby och svenskbybornas historia.

Byn är nu ryskockuperad. Zmijivka (Gammalsvenskby) ingår i Beryslavs kommunråd, där byäldsten från byn är representant. Kommunchefen för Beryslavs råd Olexander Tjapoalov är kidnappad och rysk militär styr och kontrollerar därmed kommunen/regionen.

Byn är isolerad och får bara brödleveranser i begränsad omfattning och de måste nu registrera sig för att ställa sig i brödkö. El och vatten finns.

Tv-masterna har plockats ner på andra sidan floden, så det går inte längre att få ukrainska nyheter. Så nu kan endast rysk tv nås, som en del av propagandakriget.

I går rövades två bybor från Gammalsvenskby bort när de var i grannbyn Krasny Majak. Ryska soldater plundrar privata hem i Beryslav.

Kontakter som bor i Kherson berättar att de inte längre blir utsläppta ur staden. Röda korset säger att det är väldigt svårt att förhandla gröna korridorer med ryssarna. Många hus rånas. Ockupanterna vill införa sin egen valuta, rubel och de säger att de kommer att skriva om historien och lära barn historien som de själva kommer att skriva.

1 april

I början på veckan var det kraftig beskjutning runt om byn. Men det är nu efter omständigheterna relativt lugnt, ännu inga ryska soldater eller plundringar i byn.

Byn är isolerad och får fortfarande inte några leveranser av mat,

hygienprodukter eller mediciner.

Men det finns el, vatten och värme. Brödbilen från Beryslav kommer ibland.

Byn fick lite matvaror till byn i går och kunde dela ut salt och solrosolja. Kontanterna i byn är slut.

Det är nu lite mildare väder. Byborna sätter potatis, men då det är ont om diesel sätter många för hand.

En familj från byn lyckades ta sig ut i förra vecka och är nu i säkerhet på Gotland.

Ett citat från Nina Knutas som bor i byn: "Det är tyst här i dag, man kan höra lite skott på avstånd. Det var en hemsk dag och natt i går. De sköt från fyra håll. Klockan 16.30 avlossades kraftiga skott över Nova Kakhovka och på natten brann något där. I dag klockan fem på morgonen gick jag ut och hörde en näktergals sång. Vad glad jag var. Tystnad och sång."

30 april

En hälsning från Mykola Kurivchak, byäldste (kommunchef) i Gammalsvenskby/Zmijivka:

"Kära medborgare

År 1782 grundade svenskar från ön Dagö, Gammalsvenskby, på stranden av floden Dnjepr.

I dag, i krigets tid, när landet upplever en tragisk tid, minns vi hur vår by grundades och utvecklades. Under många århundraden har byn upplevt många tragiska händelser som krig, förintelser och förtryck. Men det förblev en multikulturell by där olika nationer bor, som bevarat sitt språk, kultur, andlighet, traditioner och seder.

Den 1 maj 2022 firar Zmijivka 240-årsjubileum. Så jag önskar alla Svenskbyvänner, oavsett var ni bor, mina innerliga gratulationer på födelsedagen för Ukrainas vackraste by – Zmijivka.

Jag önskar er alla fred, välgång, inspiration, förståelse och god hälsa i många, många år.

Jag hoppas att vi alla får träffas

och fira vår bys födelsedag tillsammans snart.

Med vänlig hälsning,
Mykola Kurivchak, byäldste
(kommunchef) i Zmijivka”

1 maj

Det är med förtvivlan vi igår tog emot beskedet att ryska armén var på besök i Gammalsvenskby igen. De tillfångatog byäldsten/kommunchefen Mykola Kurivchak. Senast i går förmiddag skrev han här på sidan om att det i dag är 240-årsjubileet sedan svenskarna grundande byn.

Armén genomsökte i går många av bybornas hus, kollade pass och telefoner samt stal elektronisk utrustning. Om byborna inte öppnade, sparkades dörrarna in.

Internet fungerar inte alls eller mycket dåligt i Khersons län, vilket gör att det är svårt att ha kontakt med omvärlden. Det är tyvärr ingen olycka säger flera av internetleverantörerna, utan är en medveten strategi för att isolera länet. I staden Kherson införs rubel från i dag, men protester fortsätter i staden.

Vi ber för fred och att detta vansinne ska sluta.

5 maj

Det har i dag varit mycket blåsigt i Gammalsvenskby. Internet fungerar igen. Byäldsten Mykola Kurivchak är ännu borta, bortförd av ockupanterna i lördags.

Glädjande nog har några kvinnor och barn har lyckats ta sig ut ur byn, ibland efter flera dagars försök. Det har varit mycket farligt och svårt.

Några stannar hos släkt och vänner i västra eller norra Ukraina. En familj har i dag tagit sig till Polen, för vidare färd till Gotland.

Ryska armén var nere i byn i onsdags med pansarfordon och har troligen minerat stranden vid Dnjepr. De har förbjudit byborna att gå till stranden. De stal telefoner och bärbara datorer i privata hem.

Några tappra bybor har stannat

kvar för att hjälpa de gamla som inte kan lämna men också för att de älskar sin by. Det är psykiskt påfrestande och många är trötta.

1 juni

Vi har inte fått kontakt med Gammalsvenskby det senaste dygnet. Det senaste vi hörde var att det var relativt lugnt. Färskpotatisen är klar, men det är på grund av ockupationen inte möjligt att sälja något, då uppköparna inte kan ta sig till eller från området. Jordgubbarna i grannbyarna är också mogna, men kan inte heller säljas av samma orsak.

Vi fick meddelande från våra vänner i Kherson att ockupationsmakten i går kopplade bort de ukrainska mobil- och internetoperatörerna i Khersons län, där byn också ingår.

Ockupanterna vill ansluta stadsborna till det ryska mobil- och internetnätet av dålig kvalitet. De säljer ryska sim-kort, men alla som köper måste visa sina pass som de fotograferar. Ukrainarna i Kherson är rädda för att visa sitt pass och vill inte byta till rysk mobilkommunikation. Men det finns inget val om de vill kommunicera med omvärlden.

22 maj

Vi har glädjande nog fått reda på att byäldsten Mykola Kurivchak i dag har återvänt till sin familj i Gammalsvenskby. Ryska armén tillfångatog honom på valborgsmässoafton, så han har varit på okänd ort i tre veckor. Vi hoppas och ber för att han mår bra.

16 juni

Det pågår mer stridigheter och bombningar runt byn. Det är mycket patrullerande flyg i luften.

Stämningen i byn är nedstämd, då det är mycket svårt att hålla kontakt med nära och kära.

I dag lyckades vi, efter ett par veckors avvaktande på grund av säkerhetsläget, äntligen få fram en hjälpsändning med mediciner och

hygienartiklar. Tack för alla ekonomiska gåvor som gör det möjligt. Vi vill också tacka vårt fina nätverk av hjälparbetare och chaufförer.

30 augusti

Den ukrainska motoffensiven har börjat. I natt förstördes ryska ammunitionsförråd nära byn, i Berislav och Nova Kakhovka. Det är svårt att få kontakt med Gammalsvenskby.

I går var det varmt och regnade. Situationen är nu mycket svår.

Nu hoppas vi på en befrielse för området kring byn.

Slava Ukraini!

11 september

Jag har precis pratat med en av byborna. Hon tackar så mycket för den stora hjälp vi alla här i Sverige bidrar med. Det hjälper dem att överleva. Ingen har något jobb att gå till. Det är mycket svårt nu.

Det har varit många och svåra explosioner på andra sidan Dnjepr hela natten och dagen. De ryska flygplanen flyger precis ovanför hustaken. Mycket obehagligt.

Den ukrainska armén har de senaste dygnet sprängt ryska ammunitionsförråd och ryska flygplan har skjutits ner i området.

3 oktober

Ukrainska armén gjorde en framryckning med 25 km, på Chersonfronten, norr om byn i natt, fram till Dudchany som ligger längs Dnjepr.

I morse kom en kolonn med ryska stridsvagnar och stridsfordon in i byn och intog den tomma skolan och daghemmet.

Slava Ukraini!

VILL DU HJÄLPA TILL?

Stötta Svenskbybornas
arbete i Gammalsvenskby.

Plusgiro: 187879-2

Swish: 123 437 61 41

Namn: Samantha Ohlanders

Ålder: 33 år

Bor: I en före detta byskola i Järvsö, Hälsingland.

Yrke: Frilansmusiker

Aktuell med: Albumet och föreställningen *Landsbygdsupproret*, på turné med Riksteatern. Spelar i november och december i bland annat Båstad, Mörbylånga, Sävsjö, Vimmerby, Högsby, Hultsfred, Mönsterås, Torsås, Emmaboda, Olofström, Karlshamn, Valdemarsvik, Finsspång, Nyköping, Klintehamn och Tierp.

"PÅ LANDSBYGD HAR MAN ETT STÖRRE ANSVAR"

För folkmusikern Samantha Ohlanders är Järvsö hemma. Kärleken till den egna platsen är utgångspunkt för *Landsbygdsupproret*. Men föreställningen tar också upp det bitvis tunga ansvaret i att bära något vidare.

TEXT: IDA SÄLL

DET ÄR MORGONEN efter riksdagsvalet och valresultaten blir allt tydligare. Samantha Ohlanders tar emot i byskolan i Järvsö, Hälsingland. Snart ska hon resa i väg för höstens långa turné med *Landsbygdsupproret*, ett musikaliskt manifest som vill utmana den urbana normen. Hon talar hellre om landsbygd – i obestämd form – än om landsbygden:

– Våra landsbygder är ju ingen enhet, utan rätt brokig med olika förutsättningar och behov.

Enligt Jordbruksverket bor i dag 34 procent av den svenska befolkningen i landsbygd.

– Om en stor del av den procenten känner sig frånkopplad från samhällsbygget riskerar det att bli kris och panik. Kanske är det just vad som hänt nu?

Hon är bekymrad, men energisk.

– Jag tror det är viktigt att inkludera alla i det stora samhällsbygget.

"Hon talar hellre om landsbygd – i obestämd form – än landsbygden."

Samantha Ohlanders är frilansande musiker, född i Järvsö, Hälsingland i slutet av 1980-talet. Hon skriver krönikor i Arbetarbladet och har tidigare turnerat med föreställningarna Fäboland och Nationalparken tillsammans med bland andra folkmusikern Sara Parkman.

Landsbygdsupproret är från början ett fullängdsalbum med låttitlar som *Gläntan*, *Pärulan* och en egen version av den peruanska folksången *El condor pasa*. Albumet spelades in i skolan där Ohlanders bor tillsammans med sin sambo. Här inne är det högt i tak. På spiselkranen står en uppstoppad räv.

– Min syrra köpte en stuga på den norska västkusten och fick överta den förre ägarens alla uppstoppade djur. Tydligt ska den ha blivit påkörd av en Hells Angels-medlem som sedan lämnade in den för uppstoppning, men aldrig hämtade ut den.

”Tanken är just att samtliga delar av det konstnärliga arbetet ska kopplas till rurala platser, folk i periferin.”

UNDER VÅREN HAR Ohlanders och tremannabandet Byalaget turnerat genom Gävleborgs län. I höst rör sig Landsbygdsupproret i samarbete med Riksteatern från Älvdalen till Klintehamn, förbi Torsby, Tystberga, Kaxås och Burträsk. Bland annat. Allt som allt blir det hela 42 stopp på mindre orter i landet. Tanken är just att samtliga delar av det konstnärliga arbetet ska kopplas till rurala platser, folk i periferin.

– Det betyder inte att de som bor mer centralt inte är välkomna! understryker hon. Men det betyder något annat när man kommer och spelar en föreställning i Grängsbo i Ovanåkers kommun, än när man spelar i Gävle.

Varför då?

– Det är något särskilt med engagemanget som uppstår när man kommer till en mindre plats. Man hittar lokala råddare, någon tar på sig att fixa fika... Ofta ser publiken till att verkligen komma också. Dels för att det inte händer liknande saker så ofta, men också för att det äger rum just

i bygdegården. Det är en plats som betyder något för folk. Man värnar om det som händer där.

Stolthet för den egna bygden, orten eller staden, tror hon är alldeles avgörande för människors liv.

– Det är otroligt viktigt att känna kärlek och ansvar för platsen där man bor. Att få samhället att leva, och bli så bra som möjligt. Den typen av engagemang är vanligare i lokalsamhällen, men jag tror att det skulle behövas även i större orter.

– Egentligen tror jag inte skillnaden mellan stad och land är så stor i dag. Men det verkar som om de sociala trådarna som tidigare funnits väldigt starkt på landsbygd har börjat luckras upp litegrann. Det tror jag gör att många känner att det var bättre förr. Man tycker sig inte ha en plats där man lever, och känner sig marginaliserad.

Också i scenkläderna syns landsbygdens gemensamma, platsbundna berättelser. Kostymör Tove Berglund har sytt dräkter med utgångspunkt i jeans, varseljackor i reflextyg och jaktkläder. De färdiga plaggen har sedan smyckats med brodyr av hembygdsföreningar i Gästrikland och Hälsingland.

Den brokiga tyllkjolen Samantha Ohlanders bär på scen har än fler upphovspersoner. Under pandemin skickades nål och tråd och en meter tyll ut till frivilliga händer runt om i landet som sedan broderade under digitala syjuntor.

– Det är en långsam, öm handling att brodera. Det kändes roligt just i ett uppror.

Vissa har gestaltat sin utsikt medan andra har sytt slagord: ”Inga gruvor i Gallók” trängs med en ensam tallkvist, ett bi, en busstidtabell, ”Kollektivtrafik åt alla!”.

– Vi uppmanade folk att brodera utopier eller utsikter från sina platser. Det är också just den frågan som jag hoppas att föreställningen lämnar hos publiken: Vad drömmer du om på din plats? Vad har du för framtidsutsikt?

– Det känns som de flesta människor är någorlunda medvetna om att vi måste lämna det kapitalistiska samhället, om vi vill att den mänskliga arten ska överleva. Men innan vi vet vad det där andra, nya ska vara kan det kännas svårt att försöka nå dit. Därför behövs det små steg, byggstenar. Att vi vågar börja fundera.

DET EGNA ENGAGEMANGET för landsbygdsfrågor inleddes när Samantha Ohlanders återvände till Hälsingland efter att ha pluggat i Stockholm i ett par år.

”Under pandemin skickades nål och tråd och en meter tyll ut till frivilliga händer runtom i landet som sedan broderade i digitala syjuntor.”

MARTA THISENER

– Jag började fundera kring vilka som har tolkningsföreträde här, och jag upptäckte att det till stor del är upp till oss som bor här, vad som ska hända med vår plats. På landsbygd har man ett större ansvar – på gott och ont.

Genom ett konstprojekt kom hon i kontakt med Unga på landsbygden, och blev snart invald i styrelsen. Men föreningen riktar sig i första hand till ungdomar mellan 16 och 24. Nu är hon 33 och helt enkelt för gammal, och får ägna sig åt sitt eget uppror. Men det är ett hoppfullt sådant, understryker hon. Hopp är ett ord som Samantha återkommer till.

Det är en känsla som är närmast exotisk nu för tiden?

– Ja, och visst verkar det lite naivt, eller hur? skrattar hon.

– Men jag tror att särskilt nu, efter valet känns det viktigt att hoppas. Utan hopp finns det helt enkelt inget hopp.

DET ÄR LÄTT att känna att allt är för sent. Jag kan själv känna så, särskilt om vi står inför fyra år med en regering utan klimattänk. Men om man tänker att allt är för sent, då blir det ju just hopplost. Bara om man tror att det kan bli bättre kan man också agera.

Hopplöshet, menar hon, tenderar att göra människor mer individualistiska.

– Det är lätt att man blir egoistisk. Men jag tror det har att göra med att man inte vågar hoppas på något bättre. Då håller man i stället hårt i det man har precis just nu.

– De populistiska krafterna tjänar på att vi ställs mot varann. Stad mot land eller invandrare mot svenskar. Då hamnar vi i den fighten och de grupperingarna – i stället för att ha det där stora samtalet, på samhällsnivå, som vi verkligen behöver.

Vad ska det samtalet handla om?

– Hur vi ska bygga ett samhälle där alla får plats, på ett sätt som är hållbart för framtiden. ☺

SLINGGRANDE SMAKSENSATION

Vissa ryggar vid blotta åsynen, andra går upp i ottan och köar för de svårfunna nejonögonen. Och för hembygdsföreningen i Älvkarleby är det årliga nejonögonfisket både en kär tradition och viktig inkomstkälla.

TEXT OCH FOTO: ANNIKA GOLDHAMMER

Himlen är gryningsrosa och luften höstkrispig när Lasse Widlund och bröderna Tommy och Roger Göransson tar sig ner mot ett av vattenfallen nedanför kraftverket i Älvkarleby. Uppe på pampiga Carl XIII:s bro väntar Bo Janzon och Göran Johansson med rep och vinsch – och god uppsikt över de perforerade plåttinorna som ligger vid Dalälvens kant och snart ska vittjas. Trion vid vattnet hjälps åt att dra upp tinorna på berghällarna och tömma det slingrande innehållet i bruna jutesäckar. Arbetet sker nästan ordlöst. Bruset från Dalälven försvårar förvisso kommunikationen, men så är det också ett rutinerat gäng som sköter det årliga nejonögonfisket i Älvkarleby.

Fisket har alltid haft en central roll i den norduppländska orten. Redan på 1100-talet var laxfisket vida känt och på 1500-talet utgjorde nejonögon en viktig del av försörjningen. Den upp till halvmeterlånga parasiten förekommer längs hela den svenska kusten, ända ner till Medelhavet, men i Sverige har flodnejonögon främst fiskats från Dalälven och norrut. Under 1900-talet fångades tonvis i Älvkarleby, men i slutet av seklet upphörde fisket av flodnejonögon i samband med att Vattenfall totalrenoverade vattenkraftsdammarna. Efter renoveringen tog det kommersiella fisket inte riktigt fart igen, men för tio år sedan fick hembygdsföreningen tillstånd att fiska i Dalälven.

– Vi vill hålla liv i de lokala traditionerna och visa hur man anrättar nejonögon på traditionellt sätt, säger Bo Janzon, ordförande i föreningen och en av initiativtagarna bakom fisket.

– Det handlar också om att ge alla som bor här tillgång till nejonögon, för annars går det inte att få tag på dem. Dessutom ger det ett väldigt välkommet tillstånd till föreningens kassa.

En av föreningens stora utgiftsposter är Gammalgården, som ligger i centrala Älvkarleby och består av flera underhålls-krävande byggnader från olika sekler och platser i bygden. Intill Gammalgården ligger hembygdsföreningens festplats och möteslokal, en ombyggd lada från tidigt 1800-tal. Utanför den står kassören Ingrid Eriksson redo med kassaskrin och swish-kod när fiskekvintetten anländer

med en bagagelucka full med nejonögon. På gårdsplanen väntar 13 män och två kvinnor med varsin nummerlapp och medhavd plastbytta. En av dem är Peter Poznanski, som har åkt 20 mil för att få återuppleva smakminnet av nejonögon.

– Jag åt konserverade nejonögon en gång för 30 år sedan. Efter att ha smakat den första burken gick jag tillbaka till mataffären och köpte resten. Det var så gott!

Prick klockan åtta börjar försäljningen och för många av köparna är köandet starten på en årlig sed. I den ingår också att bereda och tillaga nejonögonen. I Älvkarleby är det vanligast att steka eller halstra dem, vissa lägger även in dem i ättika.

– Du kommer att kunna se tända stekhällar i många trädgårdar i Älvkarleby i dag, säger Lasse Widlund, som med sina 65 år beskrivs som föreningens ungdom.

– För många är det en ceremoni, likväl som den årliga surströmmings- eller kräfts-kivan.

Tio minuter över åtta är försäljningen över. Våg och kassaskrin plockas in. Peter Poznanski går nöjt mot sin bil med maximal ranson, som just den här dagen var nio kilo.

– Det här blir mums.

Några timmar senare är det åter full aktivitet vid festplatsen. Nu ska den sista säcken nejonögon tillagas. Bo Janzon och Gunnar Olsson har just satt fyr på veden under stekhällen när Britt-Marie Strand rullar fram med sin rullator.

– Det är jag som tar dem av daga.

Britt-Marie Strand ansvarar för det första steget i beredningen: avlivningen. Det är ingen vacker historia. Bo Janzon vänder ner ett stim slingrande,

slemmiga nejonögon i en stor plasttink och öser grovt salt över, varpå Britt-Marie Strand greppar ett stort bykträ och börjar röra.

– Nu är det bara att röra tills det ser ut som lingonmos. En del reagerar med olust när de får se hur nejonögonen avlivas, men det är så här det gjordes förr i tiden.

Britt-Marie Strand har tydliga minnen av gamla tiders nejonögonberedning.

– När morfar cyklade i väg för att köpa nejonögon började mormor rengöra fotskrapan utanför dörren med en rotborste. När han kom tillbaka med en säck på pakethållaren gjorde de upp eld på några tegelstenar och la nejonögonen på fotskrapan.

På den tiden torkades fiskarna av med tidningspapper och säckväv innan de halstrades, men hembygdsföreningen har rationaliserat lite och

Nejonöga är egentligen inte en fisk, utan en rundmun. Den karaktäristiska munnen används för att parasitera på andra fiskar. Den börjar sitt liv i sötvatten innan den vandrar ut i havet. Efter ett par år vänder nejonögonen tillbaka för att leka i sötvatten och det är under höstens vandring uppströms som den fångas i speciella tinor.

Flodnejonöga har tidigare funnits med på den svenska rödlistan, men dagens fiske sker i så liten skala att det inte anses hota arten. Släktingen havsnejonöga är dock starkt hotad.

De saknar skelett, men har en ryggsträng av brosk och fenor i par.

I Älvkarleby var fisket av stor betydelse från Gustav Vasas dagar fram tills kraftverket i Älvkarleby invigdes 1915. Före kraftverksbygget hade bönderna i Älvkarleby fiskerätt i Dalälven och nejonögon kunde då användas som medel för skattebetalning.

Den äts oftast halstrad eller inlagd i ättika. I norra Sverige är det vanligare med kallrökning. Vid älvarna norrut kallas nejonögon nätting och i södra Europa kallas de lampretter. Flodnejonöga kallas också nionöga, vilket syftar på de nio hålen i sidorna: näsöppningen, ögat och de sju gälöppningarna.

Nejonögonfiske finns med på Sveriges förteckning över immateriella kulturarv, läs mer på levandetraditioner.se

spolar av dem med träsådsång. När det är gjort lägger Bo Janzon nejonögonen på halster, så tätt det går så att fettets får dem att hålla ihop när de vänds. Sedan läggs de färdiga farrarna upp på silverbricka varpå lystna ortsbor strömmar till. Ingrid Eriksson serverar och bannar de som försöker ta två.

– Det är många Älvkarlebybor som är saliga i dag, säger hon. För många är det här årets höjdpunkt, men vi vill att nejonögonen ska räcka hela dagen. Själv betackar hon sig själva förtärandet.

Eftersom nejonögonen inte har något skelett, bara en ryggsträng av brosk, äts de vanligen hela. Bara huvudet bryts av. Men det finns också de som gnager av köttet vid sidan av ryggbrosket, bland annat under tecknad. Jag närmar mig mitt premiärnejonöga med försiktighet, men konstaterar att det är mer utseendet än smaken det är fel på. Smaken är påtagligt salt, mer strömming än ål.

– Nejonögon är speciellt, man antingen hatar

eller älskar dem, säger Britt-Marie Strand, som hör till den senare sorten.

– Älskar man dem kan man gå över lik för att få tag på dem. När jag bodde i Tyskland tvingade jag min mamma att skicka nejonögon med flyg.

Förr i tiden skickades nejonögon både till hovet och till fina restauranger i Stockholm. Numera förtärs nästan alla nejonögon på plats i Älvkarleby. Två av alla tillresta är Christian Tapia och Maria Gladh från Stockholm.

– Vi har fritidshus i Älvkarleby och fick prova nejonögon en gång för flera år sedan. Det var en oförglömlig upplevelse, så när vi såg att hembygdsföreningen skulle servera nejonögon i dag kände vi att vi var tvungna att åka hit. Hembygdsföreningen gör så mycket bra, men det bygger på engagemanget hos alla här och att det kommer en ny generation som tar över, säger Maria Gladh.

Paret har just tuggat i sig varsitt nejonöga och torkar sig om munnen.

– Det var salt och saftigt. Jättegott! ☺

Så gjorde vi

Namn: Melina Milly Pollack

Ålder: 28 år

Bor: På Österängen i Jönköping

Så funkar Österängens Konsthalls kolonilott

Kolonilotten skapades våren 2020 på initiativ av Österängens Konsthall. Den är cirka 140 kvadratmeter stor och ligger vid några av hyreshusen i området i Jönköping. Här finns flera odlingsbäddar, en hugelbädd, en sagostig för barn och matlagningsmöjligheter. ÖK kolonilott drivs som en tillsammansodling där både boende i området och andra frivilliga ingår. Onsdagar är det odlingsträff.

Läs mer på osterangenskonsthall.se/ok-kolonilott

En odling som stärker gemenskapen

Att odla tillsammans kan stärka gemenskap och hemhörighetskänsla. Boende i Jönköpingsområdet Österängen har sedan 2020 tillgång till en tillsammansodling initierad av områdets konsthall. Kolonimästaren Melina Pollack berättar mer.

SMÅLAND

” Jag får ofta frågan om varför en konsthall startar en odling. Då brukar jag säga att odling är en av de långsammaste konstformerna som finns. Det är också en bra plattform för många olika kreativa uttryck. Odling låter dig bygga, måla och skapa saker i material du aldrig trott att du skulle använda.

Kolonilotten drivs av boende och andra ideella krafter som vill vara med och utforska odling. Precis nu satt jag faktiskt och pratade med en odlare som kom förbi om lokala kretslopp och hur häftigt det är. Vi får hönskit från Svenska kyrkans höns som vi lägger på vår kompost, som vi sedan odlar med och lagar något gott av. Odlingsgruppen består av ett gäng på fem personer, men under sommaren kan vi vara 15 personer. Vi delar på skörden. I år har morötter varit en favorit. Vi har också fått massor av sockerärter, blommor, kål, spenat och mynta. Mynta använder många av våra deltagare i sin matlagning och vi har även gjort te på det. Och jordgubbar så klart! Det är hårdvaluta runt midsommar. Vi skördar också kontinuerligt ringblomskronblad för att göra egen salva.

ÖSTERÄNGEN ÄR ETT detaljplanerat lägenhetsområde som byggdes på 1950-talet. I dag är det ett prioriterat område i Jönköpings kommun. Här finns viss socioekonomisk utsatthet, men jag upplever området som levande och socialt, barnen

är ute och leker tills de ropas in på kvällen. Det påminner mig om området där min farmor bodde när jag växte upp, det är en typ av lägenhetsområde som har vuxit fram som en modern hembygd. Här känner jag mig hemma och nostalgisk.

Konsthallen delar lokal med biblioteket. Vår verksamhet finansieras genom stöd från flera håll, statligt, regionalt och kommunalt. Vi är sex personer som är anställda, men inte på heltid. Vi rör oss mycket i området och försöker möta de behov vi ser. På sommaren när det är mycket barn ute, då flyttar vi ut vår barnverksamhet. Hur kan vi organisera de vuxna? Det handlar om att bygga broar och att få människor att träffas på hemmaplan. Kolonilotten är ett exempel på det. Nyligen var vi också delaktiga i att starta upp en Folkets hus-förening. Det finns ingen lokal hembygdsförening, men jag önskar att det gjorde det.

NÅGOT ANNAT VI gärna jobbar med är biologisk mångfald. Vi har en medveten skräpighet på platsen för att skapa boplatser för våra ömtåliga smådjur. Tillsammans med biosfärområde Östra Vätterbranterna har vi börjat anlägga en äng som vi liar varje höst. Det ger en chans att pröva på uråldriga tekniker samtidigt som man bidrar till biologisk mångfald.”

Berättat för Jenny Damberg

Välkommen till hembygdsrörelsen!

Vår vision är en levande hembygd öppen för alla. Vi vill att många ska vara med och forma Sveriges alla hembygder.

Genom att vara medlem i en hembygdsförening stödjer du arbetet med kulturarvet. Verksamheten vilar på lust och engagemang för platsens historia, miljö och sociala liv. Vi söker ständigt efter fler som vill arbeta aktivt.

Låter det intressant?

Välkommen att bli medlem i någon av våra 2 000 föreningar, från Karesuando i norr till Gislövs läge i söder.

Besök www.hembygd.se
och hitta din förening!

Prenumerera på Sveriges bästa tidning om lokalt engagemang och kulturarv!

Är du medlem i en förening ansluten till Sveriges hembygdsförbund? Då får du prenumerera på Bygd och Natur till medlemspris!

Starta prenumerationen redan idag på www.hembygd.se/bygdochnatur

Medlemsnyheter

Fler nyheter på hembygd.se

Föreningsförening – vad handlar det om egentligen?

"Vi måste få fler att engagera sig!"
"Vi måste få med fler unga!"

Låter citaten bekanta? Det är ord som har uttryckts sedan en lång tid tillbaka, sannolikt i de flesta föreningssammanhang. Föreningsförening har varit på tapeten länge, inom hembygdsrörelsen börjades det prata om föreningensarbete redan för femtio år sedan.

Det var också bakgrunden när Heimbygda, Jämtland Härjedalens hembygdsförbund, drog igång projektet *Så blir vi yngre* 2015. Ett projekt som till en början handlade om att få fler barn och unga till hembygds-

rörelsen men som kom att landa i något annat, nämligen vad föreningsförening i själva verket handlar om och en metod för att jobba med det.

Det som snabbt blev tydligt under projektet var att problemet inte handlade om bristande aktiviteter för barn och unga, utan att föreningarna inte lyckades nå de önskade målgrupperna och få dem att känna sig välkomna till eller nyfikna på föreningen.

Problemet handlade alltså om kommunikation, om intern kultur och föreningsstruktur. Därför ställdes fokus om och riktades istället inåt för att förändra detta.

HEMBYGDSRÖRELSEN SIKTAR FRAMÅT MED EN NY STRATEGI

Hembygdsrörelsen är över 100 år gammal och en engagerad och stark folkrörelse. Det vill vi fortsätta vara! Under riksstämman 2022 klubbades beslutet att ta fram en ny verksamhetsstrategi, ett dokument som ska vara en guide och ett stöd, så att vi fortsätter vara en av Sveriges största folkrörelser.

Arbetet sträcker sig från riksstämman 2022 till riksstämman 2023 och kommer leda till en strategi som ersätter verksam-

hetsinriktningen 2018–2022. Målet är att arbetsprocessen i sig ska stärka rörelsen genom förankring och engagemang.

Vad tycker du om framtidens kulturarv och hembygdsrörelsens framtida arbete? På vår hemsida kan du ge oss dina tankar och synpunkter i en medlemsenkät. Du som inte är medlem får gärna mejla dina tankar till oss eller kommentera i sociala medier. hembygd.se/strategi

HÖGA ELKOSTNADER HOTAR HEMBYGDSRÖRELSENS KULTURARV

I ett brev som skickades till Kulturdepartementet 30 september uttrycker Sveriges hembygdsförbund en stor oro inför de höga elkostnader som hotar hembygdsrörelsens kulturarv. Många av landets hembygdsföreningar överväger att kallställa sina hembygdsgårdar under vintern för att spara pengar. I brevet efterlyser Sveriges hembygdsförbund åtgärder från regeringen som värnar det omfattande kulturarv som hembygdsrörelsen förvaltar åt samhället.

Det blev ett djupgående processarbete där vi gick igenom allt från grunderna till vårt engagemang och syftet med våra föreningar till varför den ideella kulturarvsrörelsen är viktig för hållbar utveckling. Och under processen började det hända saker. Själva processarbetet i sig ledde sakta men säkert mot den där efterlängtnade föreningens. Processen blev med andra ord en metod.

I höst släpps en metodhandledning för den som vill lära mer om hur en föreningensprocess kan gå till.

Läs mer på hemsidan eller kontakta oss om du vill veta mer!

/Kristina Ernehed, projektledare för *Så blir vi yngre*.

I slutet av november kan du beställa handledningen på hembygd.se/butiken

Fr. v. Felicia Wennberg Gonzalez, verksamhetsutvecklare vid Sveriges hembygdsförbund och Kristina Ernehed, projektledare för *Så blir vi yngre*.

Följ Sveriges
hembygdsförbund
på Facebook!

Gå till facebook.com/sverigeshembygdsforbund och klicka på "Gilla", så får du våra inlägg direkt i ditt Facebookflöde!

SPÄNNANDE WEBBINARIER FÖR ALLA MEDLEMMAR

Våra medlemsföreningar och deras medlemmar får delta gratis i en rad spännande webinarier, bla: Hemsida i Hembygdsportalen, föreningsekonomi med Arbetets museum, upplevelser i landskapet med Centrum för naturvågledning, arkivvård med Föreningsarkivet i Jämtland och föreningsutveckling inom "Så blir vi yngre". Och en hel del annat!
hembygd.se/webbinarier

WEBBINARIER OM ATT LOCKA FLER TILL VÅRA ARRANGEMANG OCH BESÖKSMÅL

Vill din förening lära mer om det här med att locka besökare? Då är du välkommen till höstens webinarier "Så vässar och utvecklar föreningen sina aktiviteter och erbjudanden".
hembygd.se/webbinarier

WEBBINARIUM 15 NOVEMBER: UPPHOVSRÄTT FÖR BILDER

Välkommen till ett digitalt webbseminarium om upphovsrätt med särskilt fokus på bilder. Vi kommer att gå igenom grunderna till upphovsrätt och hur den fungerar i digitala miljöer med de delar som är relevanta för föreningar.
hembygd.se/webbinarier

KOM IHÅG!

RIKSANTIKVARIÉÄMBETETS BIDRAG TILL KULTURARVSARBETE

Den 1 december publicerar Riksantikvarieämbetet information och länk till ansökningsformuläret på sin hemsida. Ansökningsperioden pågår till och med den 31 januari.
raa.se/bidrag-till-kulturarvsarbete

SVT:S STORSATSNING HISTORIEN OM SVERIGE

Hösten 2023 kommer SVT:s storsatsning visas med tio avsnitt i tv. Målet är att minst 50 procent av befolkningen ska se serien. Men man vill faktiskt nå bredare än så genom att försöka skapa en "historierörelse". För det behöver de hjälp av bland annat hembygdsrörelsen. Föreningar kan åka "snålskjuts" på satsningens uppmärksamhet och skapa aktiviteter i sin egen verksamhet.

SAMTAL I SKÄRGÅRDEN

I somras träffade vi Ingmarsö Brottö kultur- och museiförening som genomgått en handled process som SHF erbjuder inom satsningen Kulturarvet som besöksmål. Ta del av filmen och fundera på om det här skulle vara intressant för din förening. Kontakta gärna SHF på olov.norin@hembygdsforbundet.se.
youtube.com/sverigeshembygd

Se gärna det webinarium som SVT och Sveriges hembygdsförbund körde 13 oktober!
hembygd.se/inspelade-webbinarier

KONFERENS 24-25/11: VAD HÄNDER NÄR INGEN LÄNGRE KAN?

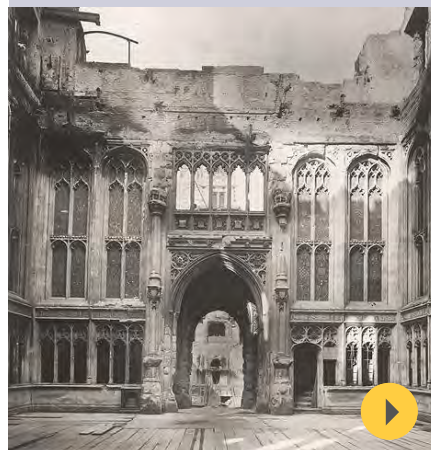
Hemslöjden genomför en nordisk konferens om det immateriella kulturarvet på Nordiska museet i Stockholm. Konferensen vänder sig till personer som jobbar med slöjd som ett immateriellt kulturarv, t.ex. personer som jobbar för hemslöjdsföreningar, museitjänstemän och hemslöjdskonsulenter. Konferensen kommer även att vara intressant för relevanta myndigheter. Konferensen genomförs på engelska och sker i hybridform: både på plats och digitalt.
hemslojden.org/nordisk-slojdkonferens

WEBBINARIER FRÅN ARBETETS MUSEUM:

- ➔ 8/11: Lyft er ekonomi
- ➔ 22/11: Starta ett Leaderprojekt
- ➔ 6/12: Söka pengar-kurs

arbetetsmuseum.se/finansieringsstod

SE INSPELAT WEBBINARIUM OM SKYDDET AV KULTURARV VID KRIG

Den 2 november kl. 9-12 genomförde Stiftelsen Kulturarv utan gränser Sverige och Sveriges hembygdsförbundet ett digitalt seminarium om skydd för kulturarv i händelse av krig.

Se det inspelade webinariet på hembygd.se/inspelade-webbinarier

Tjåna extra pengar genom att låta campare övernatta på er mark.

- 📍 Tryggt, säkert och på dina villkor
- 📍 Ingen bindningstid
- 📍 Nå över 130 000 campare
- 📍 Gratis support

Acamp är en nordisk marknadsplats där över 130 000 personer hittar och bokar en plats att campa på. www.acamp.com

Bli värd idag!

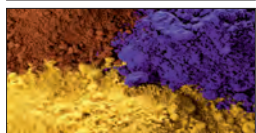
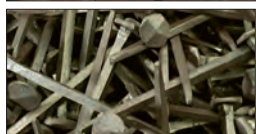
Brandskyddsstund har guld i mund.

Vad kan vara mer meningsfullt än att rädda kulturarvet från att brinna upp? Kom igång redan idag! Ladda ner den nya handboken i systematiskt brandskyddsarbete: sakerforeningsgard.se/dokument.html
I lågorna slocknar kulturarvet.

Hembygdsförsåkringen | 0200-22 00 55 | forsakring@hembygdsforbundet.se

Trätjärer, linoljor, spik,
pigment, byggnadsdrev,
drevband, linoljefärg mm
Produkter för vård av trä

SKEPPSPRODUKTER · BYGGNADSVÅRD
MARINA PRODUKTER
RESTAURERING · SKUTVÅRD

CLAESSONS
TRÄTJÄRA

www.claessons.com

FOTO: ERIK THORELL, SKANSEN

Snart är det jul igen!

Köp julkort och skicka julhälsningar

Sprid julglädje till dina vänner och bekanta genom att köpa julkort i Sveriges hembygdsförbunds webbutik. Du kan också ge en gåva till fonden och skicka en fin julhälsning i A4-format.

www.hembygd.se/julkort

Grenåsa Byggnadsvård

En välsorterad butik
i en välbevarad by

Smålands bästa utbud av
återbrukade och nya
produkter för restaurering av
äldre bebyggelsemiljöer.

www.grenasa.se

Vi har möbler till samlingslokalen!

Fällbord, stapelstolar, fixbord original, kopplingsbeslag mm.

- Bord med mått och
utförande enligt Ert
önskemål.

**Till marknadens
bästa pris så klart!**

Klippans Inredningstjänst AB

Kontakta Paul Lindholm för priser och broschyrer

Montörgatan 22, 264 70 Klippan • 0435-210 01 • 0727-16 47 66
www.stolarobord.n.nu • klippan.inredningar@sverige.net

I varje nummer av Bygd och Natur har vi ett **korsord knutet till kulturhistoria** för ett av landets 21 län. Vi betar av dem i bokstavsordning, nu har vi kommit till **Gotland**.

Lösningen publiceras på hembygd.se/bygdochnatur

HÄR SER DU SVERIGES STÖRSTA RAUKOMRÅDE. VAD HETER DET?

VAD SER DU PÅ BILDEN?

↓	↓	VATTEN KÄRL FEST IBLAND	HADEN INGEN MAMMA	↓	GOTLANDS HEMBYGDS- FÖRBUNDS ÅRSBOK	PIGG OCH KRY	↓	POKER- BYGGNAD OM ANDRA			↓	PLAGG MÅNGA PÅ GOTLAND RADEN	↓	↓	RÄTT- FRAMMA
					FEBRIG	ÄRKE- ÄNGEL			KASTAS PÅ GOTLAND	BILA SKRIVER OM MA- RIA WERN				VARA- FORM	
LÄGEN												ÄR DE SAKER VI ÄGER			
ÄR TÖN- TARNA									KAN FARTYG PÅ REDD					JAMAICA- MUSIK EL. HJÄLPVERB BABA	↓
ÄR DE SOM KÖR FORD EL. VOLVO	50 I ROM		EN SAK MAN INTE FÅR I VÄDRET?		ÅRSDEL	ÖDESGU- DINNOR LOCKAR FISKEN						↓	PÅ DET VISET! GREP- PADE		
VANHEL- GAT EL. SMUTSAT NED	↓							SIDA ÄR BÖJ- BART					ROVDJUR SJÖ- FÅGEL		ÄR GIVMILD
BAD- STÄLLE PÅ GOTLAND		TVÄDIMEN- SIONELL ENHET ANLAG			ÄR DET DU FÖRTJÄ- NAT DIG VÄL		FÖRTÖJER HAN VID? VINNARE						HÅRD- HÄNT FÅR KALVAR		
								ABDI- KERA VILL VI BLI AV FARS						TALL- MARK MIKROOR- GANISM	
FLITIG FIRRE SVERIGES RADIO			HAR ME- JERISTEN		KVÄVE	SJÖFÅGEL KAN ÄVEN BUSEN SIG VÄL							STOLPE O. TUMBA ÄGG- FORMAD		
FORN LÄM- NINGS- OMRÅDE	→		TAPET- LÄNGD	→				FÅS NO- BELPRIS I ÄR KÖNS- NEUTRALT					SURRA SOM EN LITEN INSEKT		
						↓	KAN MAN HOS FRISÖR YTMÄTT						KORV ELLER VAGN		
FÖRBITT- RAD PÅ HANDTAG ?		ÄR OFTA TRÄGOLV						ARBET- SAMMA OCH FLITIGA						ÄR SVÅRT ATT IDEN- TIFIERA	↓
					NORSK STAD								MÅLAS MED SÅ ATT UNDER LAG SYNS		↓

Konstruktör: Leif Johnsson
lfj1280@hotmail.com

Nästa nummer

NR 1 2023 KOMMER I FEBRUARI.
Nummer 1 2023 har tema samlingsförvaltning. Vi tittar närmare på hur man kan komma åt berättelserna om människorna bakom föremålen, de öden som engagerar besökare och öppnar upp historien. Och så frågar vi oss hur man som förening på bästa sätt kan formulera en samlingspolicy – behövs det?

När tofflor inte hjälper

För att uppnå de höga ställda energikrav som hyllet satt upp måste man ibland göra åtgärder i byggnadens klimatskäl. Bengt Adolf ger konkreta råd till den som står inför en ombyggnad och svarar på några av de vanligaste frågorna. Vilka risker finns vid tilläggsisolering av kalla golv? När kan man åtgärda vinden utan risk för råttskador?

Tänk igenom dessa punkter om du funderar på att byta eller komplettera ditt uppvärmningssystem.

1 Kolla in ditt system

1. Kolla in ditt system. Detta är den första och viktigaste punkten att tänka på när du funderar på att byta eller komplettera ditt uppvärmningssystem. Det är viktigt att du har en god koll på ditt system och att du vet vad du har för system och vad det kostar att använda.

2 Hur kan jag förbättra?

2. Hur kan jag förbättra? Detta är den andra punkten att tänka på när du funderar på att byta eller komplettera ditt uppvärmningssystem. Det är viktigt att du har en god koll på ditt system och att du vet vad du har för system och vad det kostar att använda.

3 Välj ett system

3. Välj ett system. Detta är den tredje punkten att tänka på när du funderar på att byta eller komplettera ditt uppvärmningssystem. Det är viktigt att du har en god koll på ditt system och att du vet vad du har för system och vad det kostar att använda.

4 Ta in offerter

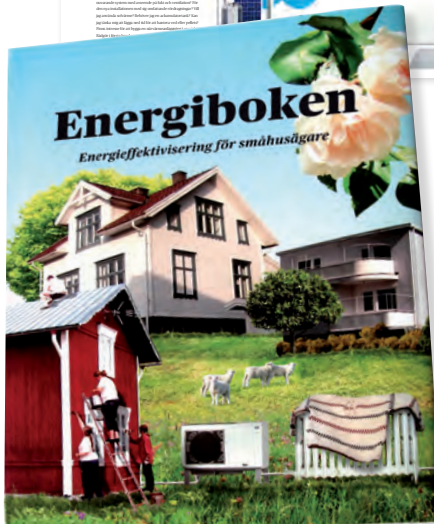
4. Ta in offerter. Detta är den fjärde punkten att tänka på när du funderar på att byta eller komplettera ditt uppvärmningssystem. Det är viktigt att du har en god koll på ditt system och att du vet vad du har för system och vad det kostar att använda.

5 Välj leverantör

5. Välj leverantör. Detta är den femte punkten att tänka på när du funderar på att byta eller komplettera ditt uppvärmningssystem. Det är viktigt att du har en god koll på ditt system och att du vet vad du har för system och vad det kostar att använda.

6 Njut och följ upp

6. Njut och följ upp. Detta är den sjätte punkten att tänka på när du funderar på att byta eller komplettera ditt uppvärmningssystem. Det är viktigt att du har en god koll på ditt system och att du vet vad du har för system och vad det kostar att använda.

köp **ENERGIBOKEN** - spara energi

Hur energieffektiviserar jag utan att förstöra husets själ? Lönar det sig att byta fönster och dörrar? Hur energiförbättrar jag mitt hus utan att riskera fukt och mögel?

I Energiboken berättar ledande experter på byggnadsvård miljö- och energifrågor om hur energiförbättring uppstår och vilka åtgärder som sparar mest energi. Utifrån gedigen kunskap ges handfasta råd om tilläggsisolering och uppvärmningssystem och hur man på bästa sätt tar vara på husets hjärta.

Läs om:

**huskonstruktioner
isoleringsmaterial
uppvärmningssystem
fallstudier**

Energiboken - Energieffektivisering för småhusägare. Utgiven av Svenska byggnadsvårdsföreningen med stöd från Energimyndigheten. 164 sidor. 94 bilder och 42 pedagogiska illustrationer. ISBN 978-91-633-9011-1. 279 kr. Beställ på byggnadsvard.se

